

TEISĖS INSTITUTAS

Gynėjų 6, Lt-2600 Vilnius
Tel. /faks. 49 75 91, el. p. teisės.institutas@is.lt

PROBACIJOS MODELIO SUKŪRIMAS LIETUVOJE

II DALIS. KONCEPCIJA IR PASŪLYMAI

MOKSLO TAIKOMASIS TYRIMAS

**Darbas atliktas finansavus
ATVIROS LIETUVOS FONDUI
pagal fondo ir Teisės instituto
2000 12 08 sutartį**

**Darbo autoriai –
tarpžinybinės darbo grupės, sudarytos prie Teisės instituto, nariai:**

Gintautas Sakalauskas (vadovas; Teisės institutas,
VU TF Baudžiamosios teisės katedros asistentas)
Vaidas Kalpokas (Teisės institutas),
Sonata Mališauskaitė (Teisės institutas),
Petras Ragauskas (Teisės institutas, LTU TF Teisės
filosofijos doktorantas),
Jonas Stašinskas (Kalinių globos draugija),
Arūnas Šerkšnas (Kalėjimų departamentas prie TM),
Ramunė Tamašauskaitė (Kanados-Lietuvos-Švedijos
projektas),
Dmitrij Usik (Kalėjimų departamento mokymo centras),
Virginija Vinogradnaitė (Lygtinai išleistų asmenų
priežiūros organizacija)

Konsultantas – Antanas Dapšys,
Teisės instituto direktorius

**Vilnius
2002**

Turinys

IVADAS.....	3
I. PROBACIJOS SISTEMOS MISIJA	4
II. PROBACIJOS SISTEMOS ORGANIZACINĖ STRUKTŪRA	11
III. PROBACIJOS SISTEMOS MODELIS.....	15
III.1. TEORINĖS NUOSTATOS	16
III.1.1. Institucinė fragmentacija ir koordinacija.....	16
III.1.2. Koordinacijos modeliai	17
III.2. BAUSMIŲ VYKDYMO SISTEMA LIETUVOJE	18
III.2.1. Laisvės atėmimo bausmę įgyvendinančių institucijų koordinavimo lygis ir būdai	19
III.2.2. Bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu, įgyvendinančių institucijų koordinavimo lygis ir būdai	21
III.2.3. Turtines teises apribojančias bausmes įgyvendinančių institucijų koordinavimo lygis ir būdai.....	22
III.2.4. Bausmių vykdymo institucijų kontrolės koordinavimo lygis ir būdai.....	23
III.3. IŠVADOS	24
IV. PASIŪLYMAI PROBACIJOS SISTEMOS MODELIUI ĮGYVENDINTI.....	26
IV.1. PROBACIJOS TEISINIS REGLAMENTAVIMAS	26
IV.2. PROBACIJOS DARBUOTOJAMS KELIAMO REIKALAVIMAI	31
IV.3. PATAISOS INSPEKCIJŲ FINANSAVIMAS.....	34
IV.4. NEVYRIAUSYBINIŲ ORGANIZACIJŲ BEI SAVANORIŲ VAIDMUO PROBACIJOS SISTEMOJE	39
IV.5. VISUOMENĖS INFORMAVIMAS	43

Įvadas

Antroje šio darbo dalyje, atsižvelgiant į pirmojoje dalyje aprašytą situacijos analizę Lietuvoje ir užsienio šalyse¹, formuluojami pasiūlymai, susiję su pagrindinėmis galimos sukurti probacijos sistemos struktūrinėmis dalimis: misija (tikslai), organizacinė sistema, teisinė bazė, personalas, nevalstybinių (nevyriausybinių) organizacijų vaidmuo, visuomenės informavimas.

Svarbu, kad siūloma probacijos sistema (tiek teisinė, tiek organizacinė) būtų formuojama palaipsniui, atsižvelgiant į specialistų nuomones.

Siūlytume patį įgyvendinimą suskirstyti į kelis etapus:

- modelio pristatymas specialistams ir visuomenei;
- jo tobulinimas, konkretinimas, atsižvelgiant į išsakytas nuomones, pastabas ir pasiūlymus;
- įstatymo parengimas;
- organizacinių ir finansinių priemonių įgyvendinimas;
- sistemos veikimo monitoringas.

¹ Probacijos modelio sukūrimas Lietuvoje. I dalis. Situacijos analizė. Teisės institutas. 2002.

I. Probacijos sistemos misija

Šio skirsnio tikslas – apibrėžti probacijos sistemos misiją, kuri taptų ideologiniu-vertybiniu kuriamos sistemos pagrindu, padėtų kurti visas sistemos sudėtines dalis, orientuotą praktiką tam tikra linkme.

Probacija yra sudėtinė bausmių vykdymo sistemos dalis, todėl negali būti atsieta (bent jau funkcinėje prasme) nuo įkalinimo, t.y. probacija taikoma ir asmenims, kuriems bausmės vykdymas atidėtas, ir lygtinai paleistiems asmenims. Kadangi darbas su pastarąja grupe nuteistųjų turi prasidėti dar įkalinimo institucijoje, probacijos tarnybos dirba ir su asmenimis, nuteistais realia įkalinimo bausme. Atsižvelgiant į tai, kad šiuo metu tarnyba, kurios pagrindu bus formuojama probacija yra Kalėjimų departamento struktūroje, būtų tikslinga pradėti nuo dabar veikiančios kalėjimų departamento misijos.

2002 metams Kalėjimų departamentas paskelbė savo misiją *sukurti humanišką, demokratišką valstybės kriminalinių sankcijų vykdymą* ir nustatė du pagrindinius tikslus:

- vykdyti kardomąjį kalinimą (suėmimą) ir kriminalines bausmes bei
- humanizuoti kardomojo kalinimo (suėmimo) ir laisvės atėmimo bausmių vykdymą.

2003 metams ruošiama misija yra praktiškai ta pati, tiesiog laisvės atėmimas pakeistas kriminalinėmis bausmėmis, taigi kalėjimų departamentas kuruoja ne tik laisvės atėmimo, bet ir kitas baudžiamojo įstatymo nustatytų bausmių vykdymą.

Pati misijos vizija iš principo teisinga ir siektina, tačiau jos formuluotė tobulintina. Departamento pagrindiniai tikslai, kurie turėtų paaiškinti, išplėsti misiją yra tobulintini dėl kelių priežasčių: tikslai tėra misijos atkartojimas; pirmasis tikslas savo formuluote nusako kalėjimo departamento uždavinį – vykdyti bausmes, kurios nėra (ar bent jau neturėtų būti) savitikslios; antrasis tikslas šią funkciją papildoma labai plačia sąvoka – humanizavimas, kuri turėtų būti bent dalinai konkretizuojama, jei ne konkretesniais žingsniais, tai siekiais.

Galima ir reikia sutikti su Kalėjimų departamento siekiu humanizuoti bausmių vykdymo procesą, tačiau tikslinga pateikti kiek kitokią viziją probacijos sistemai, kuri turėtų užsibrėžti šiek tiek aiškesnius, geriau pamatuojamus galutinius tikslus ir jų siekimo principines nuostatas.

A. BENDRIEJI SIEKIAI BEI NUOSTATOS

Misija, kaip dokumentas turėtų būti paremta tam tikrais principais, vertybėmis, kuriuos institucija sau nusibrėžia, kaip siektinus, todėl diskusiją reikėtų pradėti nuo

pamąstymų, koks yra probacijos vaidmuo ir kokias vertybes probacija, kaip pataisos sistemos dalis, turėtų propaguoti ir jomis vadovautis. Šioje srityje būtų tikslinga kūrybiškai pasiremti vertinga ir perspektyvia Lietuvai Kanados patirtimi.

Akivaizdu, kad kiekvienos visuomenės tikslas yra jos piliečių ramybė, saugumas ir teisingumas. Baudžiamosios teisės sistema, ir kiekviena jos sudėtinė dalis atskirai, naudodama tinkamas ir protingas sankcijas, ir sudaro prielaidas bei sąlygas egzistuoti teisingai, taikiai ir saugiai visuomenei.

Pati pataisos sistema gali turėti neigiamos arba (ir) teigiamos įtakos nusikalstamumo kontrolei: neigiamos, kada sankcijos būna taikomos per vėlai, problemos priežastys neliečiamos ir pan.; teigiamos, jeigu ji, kaip baudžiamosios teisės sistemos dalis, prisideda prie visuomenės saugumo išsaugojimo, skatina teisės pažeidėjus keistis ir tapti teisei paklūstančiais piliečiais ypač tais atvejais, kai naudoja tik būtinas, mažiausiai įmanomai griežtas, kontrolės priemones. Jau visuotinai pripažinta, kad daugumą teisės pažeidėjų galima saugiai nubausti atliekant bausmę visuomenėje, jei taikomos tinkamos sankcijos ir efektyvios programos, skatinančios nuteistuosius parodyti atsakomybę, atitaisyti žalą, padarytą visuomenei, pateisinti pasitikėjimą.

Akivaizdi tiesa, kad absoliuti dauguma pažeidėjų grįžta į bendruomenę, taigi būtina taikyti programas, padedančias išlaikyti šeimos ir bendruomenės ryšius bei motyvuoti nuteistuosius keisti vidinius faktorius, lėmusius nusikalstamą elgesį.

Teisingumas ir teisėtumas.

Probacija, kaip pataisos sistemos dalis, gali varžyti asmenų teises ir laisves. Todėl probacijos sistemos darbuotojai, privalo gerbti pagrindines žmogaus teises ir laisves ir vadovautis teisėtumo, teisingumo ir lygybės prieš įstatymą bei asmenų garbės ir orumo principais.

Pagrindinė probacijos sistemos darbuotojų užduotis skatinti darbuotojus ir visuomenę gerbti visų asmenų, taip pat ir pažeidėjų, garbę bei orumą.

Teisingumas, kaip viena iš esminių vertybių, nustato ne tik vertybių ir principų rėmus, kuriuose reikėtų dirbti su nuteistaisiais, skirti sankcijas, bet ir numato įpareigojimą pataisos darbuotojams lavintis patiems, padėti kitiems bei informuoti visuomenę apie priimamus sprendimus, t.y. elgtis teisėtai, būti teisingais savo kolegų, nuteistųjų ir visuomenės atžvilgiu.

Tikėjimas, kad pažeidėjas gali atsakyti už savo veiksmus ir gyventi nenusižengdamas įstatymams.

Teigiamas ir efektyvus bendravimas, pagrįstas tarpusavio pagarba tarp darbuotojų ir pažeidėjų, yra vienas pamatinių šiuolaikinės probacijos sistemos momentų. Didžioji dalis

probacijos sistemos klientų atlieka bausmę laisvėje, taigi yra pažeidžiami, turi nemažai galimybių išsprūsti iš kontrolės, todėl ypatingai svarbus yra abipusis pasitikėjimas. Taigi pažeidėjams turi būti suteikiama galimybė ir jie turi būti aktyviai skatinami dalyvauti programose, mažinančiose riziką pakartotinai nusikalsti, daryti teismo įpareigojimų pažeidimus ir padedančiose jiems reintegruoti į visuomenę, tais atvejais, jei jie buvo įkalinėti. To galima siekti pažeidėjus informuojant apie sprendimus, kurie priimami jų atžvilgiu, suteikiant jiems galimybę aktyviai dalyvauti priimant tuos sprendimus, skatinant juos keisti elgesį.

Būtina atkreipti dėmesį į išskirtines aplinkybes, asmens poreikius ir riziką, kurią sukelia pažeidėjas ir tuo vadovaujantis valdyti riziką bei atsižvelgti į jų poreikius. Tai sumažintų ne tik pažeidimų bausmės atlikimo metu pavojų, bet ir sudarytų galimybes nuteistiesiems lengviau prisitaikyti atlikus bausmę, t.y. pasibaigus kontrolei. Tam, kad programos, taikomos pažeidėjams, atitiktų jų keliamą riziką ir poreikius, skatintų elgesio korekciją ir būtų suprastos, jos turi būti paremtos tyrimais ir vertinimu, o naujos ir efektyvios programos turėtų būti skatinamos. Taip skatinamas ir kiekvienas pažeidėjas atsakingu elgesiu įgyti daugiau laisvės.

Dauguma pažeidėjų gali efektyviai atlikti bausmę bendruomenėje, taikant alternatyvias pataisos programas; įkalinimo reikėtų vengti, kaip maksimaliai griežtos priemonės.

Įkalinimas turi būti taikomas tiems, kurie negali būti kitaip tinkamai nubausti, tiems, kurie sukelia rimtą pavojų bendruomenei ar savo noru atsisako paklusti alternatyvioms sankcijoms. Taigi būtina nuteistuosius valdyti ir skatinti priemonėmis, pašalinančiomis nusikalstamo elgesio priežastis, derinant kontrolės ir sankcijų mechanizmus su paramos ir pagalbos galimybėmis ir bausmės pakeitimą realiu įkalinimu taikyti tik kraštutiniais atvejais.

Bendruomenės programos, skirtos nuteistiesiems atlikti bausmę bendruomenėje, garantuojant visuomenės saugumą, yra nebrangios – dirbant su pažeidėjais ir pirmiausiai reikėtų akcentuoti jas.

Reikia pripažinti, kad nemažai asmenų, nuteisiama realia įkalinimo bausme, tačiau jie taip pat nuteisiami ne dėl pačios savitikslių bausmės. Todėl kalėjimo aplinka turi būti saugi ir humaniška, kiek galima artimesnė sąlygoms bendruomenėje. Jiems nuo pat bausmės pradžios turi būti skiriamas dėmesys, siekiant padėti įgyti įgūdžių, būtinų išėjus į laisvę. Svarbi nuostata skatinti kiek galima ankstyvesnį nuteistųjų kontrolės mažinimą ir pasitikėjimo didinimą.

Labiausiai visuomenės interesams tarnauja kiek galima ankstesnė ir sėkminga nuteistųjų reintegracija į visuomenę. Tai pagrindinis pataisos indėlis į nusikalstamumo prevenciją. Todėl palaipsnio paleidimo programos, kurias turėtų vykdyti probacijos tarnyba, patikrina pažeidėjo tinkamumą paleidimui ir, tuo pačiu, teikia reikalingą kontrolę ir paramą, o taip pat yra daug labiau pageidaujamos, nei paleidimas, atlikus bausmę, be pasiruošimo ar priežiūros. Todėl pažeidėjai, nuteisti įkalinimui, dar įkalinimo įstaigoje turėtų būti skatinami išlaikyti ir sutvirtinti šeimos ir bendruomenės ryšius, kaip vieną iš pagrindinių aspektų, ruošiantis grįžti į visuomenę.

Nuteistuosius lygtinai paleidus ar lygtinai atleidus nuo tolimesnio įkalinimo bausmės atlikimo, jiems turėtų būti taikomos bendruomenės programos, skatinančios jų, pasiruošimą, pasibaigus kontrolei, tenkinti savo poreikius visuomenėje, nepažeidžiant kitų asmenų interesų. Bendruomenės programos turėtų būti sukoncentruotos į paramos sistemų kūrimą ir vystymą, įdarbinimą ir socialines tarnybas, pagerinant pažeidėjo galimybes tapti įstatymams paklūstančiu piliečiu.

Visuomenės saugumo tikslais sprendimai dėl paramos ir sankcijų pažeidėjams turėtų būti daromi remiantis pakankamu rizikos ir poreikių įvertinimu.

Pataisos sistemoje visiškai išvengti rizikos neįmanoma. Baudžiamosios teisės sistemoje pagrindiniu faktoriumi priimant sprendimus turėtų būti pažeidėjo sukeltos rizikos įvertinimas. Tinkamas rizikos įvertinimas, turi būti paremtas pakankama, kokybiška informacija, surinkta ir pasidalinta tarp baudžiamosios teisės sistemos grandžių. Rizikos įvertinimo įrankiai/metodai turi būti patikimi, tyrimu pagrįsti vertinimai ir testavimai. Galimybė įvertinti riziką turi būti nuolat gerinama, pažeidėjams taikomos programos, mažinančios jų keliamą riziką.

Taip pat ši vertybė sąlygoja bausmės vykdymo individualizavimą, remiantis padarytais tyrimais, todėl kiekvienam nuteistajam kontrolė ir parama (socialinė, moralinė, materialinė) turi būti teikiama remiantis jo individualiais poreikiais.

Suprantama, kad misija kuriama idealiai sistemai, kurioje yra pakankamai galimybių parinkti programą kiekvienam pažeidėjui, tačiau svarbu suvokti ir įsisąmoninti probacijos tarnybos darbuotojo galimybes ir uždavinius, savo įgalinimų ribose, keisti bausmės atlikimo sąlygas taip, kad jos tiesiogiai ir operatyviai veiktų nuteistojo sukeltą riziką bei poreikius. Reikėtų nuolat stebėti kintančią, pažeidėjo keliamą, riziką, siekiant galimybių sumažinti kontrolę ar priešingai imantis priemonių, mažinant galimą riziką. Tačiau tai reikalauja ir praplėsti probacijos tarnybos įgalinimus, bent dalinai modifikuojant nuteistųjų bausmės atlikimo sąlygas.

Glaudus baudžiamosios teisės sistemos grandžių bendradarbiavimas, siekiant sukurti teisingesnę, humaniškesnę ir saugesnę visuomenę.

Teigiamas ir konstruktyvus suinteresuotų asmenų ir baudžiamosios teisės sistemos grandžių bendradarbiavimas turi būti sukurtas vietiniu, nacionaliniu ir tarptautinių lygiu.

Bendros pastangos sėkmingos tuo atveju, kai jos paremtos bendrais interesais, puikiai suvokiamais lūkesčiais ir atviru bendravimu. Vertingas bendruomenės narių ir organizacijų indėlis į darbą su pažeidėjais bendruomenėje turi būti kiek galima labiau skatinamas. Efektyvi baudžiamosios teisės politika bus paremta atviru visapusišku bendravimu tarp baudžiamosios teisės sistemos partnerių. Tuo atveju, jei būtų išskirtos kalėjimų ir probacijos sistemos į dvi institucijas, šis uždavinys praktiškai iškiltų į pagrindinę vietą, kadangi tik bendradarbiavimo pagrindais gauta informacija remiantis būtų galima daryti didžiąją dalį sprendimų, taip pat nemaža jų dalis būtų įgyvendinama tik bendradarbiaujant skirtingiems baudžiamosios teisės sistemos partneriams. Baudžiamosios teisės ir socialinės politikos gerinimo galimybių nustatymas ir skatinimas leistų sukurti teisingesnę, ramesnę ir saugesnę visuomenę.

Kadangi vienas iš bausmės tikslų yra apsaugoti visuomenę, reikėtų atsižvelgti ir į pačios visuomenės nuomonę, leisti jai geriau susipažinti su bausmės vykdymo procesu ir probacijos sistema. Tai ne tik garantuotų sistemos skaidrumą, bet ir keistų visuomenės nuomonę, kadangi ši geriau suprastų problemas, kurios neretai yra nusikaltimų priežastimi, dar dažniau tampa pakartotino nusikalstamumo priežastimi, tai pat leistų visuomenei pačiai pajauti atsakomybę už tai, kaip ji dalyvauja šiame procese ir savo indėlį į gyvenimą saugesnėje bendruomenėje. Taigi reikėtų taikyti „*požiūrį iš išorės*“, ieškant galimybių pasiekti geresnių rezultatų pačioje sistemoje. Pataisos sistema turėtų ypatingai jautriai reaguoti ir kiek galima labiau atsižvelgti į nusikaltimo aukų poreikius, kurie, savo ruožtu, galėtų būti formuojami tos pačios visuomenės.

Priimti į darbą, gerai apmokytus ir pakankamai informuotus darbuotojus, besivadovaujančius pagrindinėmis probacijos tarnybos vertybėmis.

Visų pataisos sistemos darbuotojų profesionalumas turėtų būti pripažįstamas ir skatinamas aktyviai juos įtraukiant į tikslų siekimą ir savo planų, tikslų ir prioritetų įgyvendinimą. Visgi profesionalumo, t.y. žinių, įgūdžių ir sugebėjimų neužtenka siekiant sukurti šiuolaikinę ir efektyvią pataisos sistemą.

Norint pasirinkti teisingus kelius siekiant įveikti esančius ir naujai atsirandančius sunkumus, darbuotojai turėtų atspindėti visuomenės įvairovę, tam, kad galėtų ne tik suprasti nuteistųjų poreikius ir problemas, bet ir jas tinkamai apręsti. Taip pat labai svarbu, kad visi darbuotojai vadovautųsi vertybėmis, būtinomis pataisos sistemai. Antra vertus, jie turi teisę

visiškai suprasti savo vaidmenį ir atsakomybę ir gauti visą informaciją, kurios jiems reikia, siekiant probacijos sistemos tikslų, t.y. nuteistųjų pataisymo ir kiek galima ankstesnio integravimo (reintegravimo) į visuomenę.

Labai svarbu nustatyti, ko iš darbuotojų tikimasi ir kokie yra jų veiklos tikslai, suteikti jiems galimybę asmeniškai tobulėti, siekti įgyvendinti savo galimybes, sugebėjimus ir siekius. Būtina, kad tiek institucija, tiek joje dirbantys asmenys teiktų bei skatintų mokymą ir priežiūrą, reikalingus sėkmingam kitų darbuotojų darbui. Tuo pačiu skatintų darbuotojų iniciatyvą, kūrybiškumą ir pasitikėjimą, o taip pat remtų asmeninius siekius nuolat mokytis ir kilti karjeros laiptais.

Personalo santykiai tarpusavyje ir su organizacija turi būti paremti efektyviu bendravimu, abipuse pagarba ir bendrų tikslų pripažinimu.

Visuomenė turi teisę žinoti, ką daro pataisos sistema ir jai turėtų būti suteikta teisė dalyvauti baudžiamojo teisingumo vykdymo sistemos veikloje.

Būtina skatinti visuomenės supratimą, paramą ir dalyvavimą pataisos programose ir veikloje. Bendravimas turėtų skatinti didesnę visuomenės domėjimąsi ir padėti jiems vertinti pataisos sistemos sunkumus, o taip pat kelti realesnius reikalavimus probacijos sistemos veiklai. Žinojimas visuomenei sukurtų ne tik galimybę, bet ir pareigą bei atsakomybę už tą visuomenės dalį, kuri padarė vienus ar kitus nusižengimus.

Atvirumas, prieinamumas ir kritikos priėmimas, kartu su noru tobulėti, skatintų visuomenės, kaip atsakingo dalyvio pataisos procese, principą. Sistema gali būti priimama tik tuo atveju, jei visuomenei bus aiškūs pasiekimų rodikliai, nustatyti pagal faktinius rezultatus, turi būti nurodyti programoms ir darbui, o pasiekti rezultatai pranešami. Teigiami ir skatinantys veiksmai turi būti skelbiami spaudoje, informuojant visuomenę apie pataisos reikalus ir taikant atvirumo ir atsiskaitomumo principus.

Sistemos atvirumas sudarytų galimybę plačiau veikti savanoriams, kurie sudaro vertingą indėlį pataisos sistemose. Jų aktyvus dalyvavimas turi būti skatinamas visomis įmanomomis ir leistinomis priemonėmis.

Sugebėjimas reaguoti į pokyčius ir prognozuoti ateitį.

Sistema privalo mokytis iš savo bei kitų valstybių patirties, kuria vadovaudamasi galės neatsilikti nuo šiuolaikinių krypčių bei sprendimų ir tuo pačiu nevens naujai išskylančių sunkumų. Šį mokymąsi ir nuolatinį tobulėjimą skatina dalinimasis informacija nacionaliniu ir tarptautiniu lygiu. Tam privalo būti nustatytas geras bendravimas organizacijos viduje ir išorėje, todėl tikimasi, kad darbuotojai bus atviri ir atsilieps į kitų pastabas bei siūlymus.

Tam būtini efektyvūs atsiskaitomybės mechanizmai, kurie įgalintų ne tik kontroliuoti, organizuoti bei realizuoti atsakomybę ir atsiskaitomybę, bet ir skatinti bei mokytis teikti profesionalios paslaugas. Tuo pačiu reikėtų nepamiršti viešosios politikos ir mokslo bei tyrimų svarbos.

B.PROBACIJOS TARNYBOS MISIJA

Akivaizdu, kad visos aukščiau minėtos vertybės tarpusavyje glaudžiai susijusios, viena kitą papildo. Negalima teigti, kad jos vertingos išimtinai probacijos sistemai, jos gali būti taikomos visai pataisos sistemai, o su tam tikromis išlygomis net ir kiekvienai teisėsaugos įstaigai. Misija yra suformuluotas organizacijos siekis, kuris ir turėtų būti bendras visoms teisėsaugos institucijoms. Kiekviena organizacija vykdo savo funkcijas, siekdama bendro tikslo sistemos siekių įgyvendinimui. Todėl probacijos tarnybos misija, nepriklausomai nuo to, ar ši tarnyba būtų pačioje Kalėjimų departamento sistemoje, ar visiškai savarankiška, galėtų būti formuluojama maždaug taip:

Probacijos tarnyba tiki nuteistojo galimybe pasitaisyti ir užtikrina visuomenės saugumą mažiausios intervencijos priemonėmis, vadovaudamasi, teisėtumo, teisingumo, viešumo ir individualumo principais, kuriuos įgyvendina gerai apmokyti, pakankamai informuoti ir nuolat tobulėjantys darbuotojai, efektyviai bendradarbiaudami su sistemos partneriais.

Priklausomai nuo to, kurioje sistemos vietoje probacija bus, skirtąsi ne tiek pačios misijos formuluotė, kiek iš jos išplaukiantys pagrindiniai tikslai ar net funkcijos. Tuo atveju, jei misija būtų taikoma visai pataisos sistemai, mažiausios intervencijos priemonės neapsiribotų sankcijomis, taikytinomis alternatyvių bausmių vykdymo metu, apimtų ir įkalinimo įstaigose taikytinas sankcijas. Individualumo principas koncentruotųsi ne tik į bendruomenines programas, socialinę paramą, bet ir į statinį bei dinaminį saugumą kolonijose.

Visi kiti tikslai būtini ne tik probacijos ar teisėsaugos sistemai, bet kiekvienai struktūrai. Iš pirmo žvilgsnio, siekis sukurti visuomenei atvirą sistemą, kuri vadovautųsi teisėtumo, teisingumo, bendradarbiavimo ir kitais principais, skamba beasmeniškai, tarsi būtų taikomas bet kuriai institucijai. Kita vertus, probacijos misijos dokumentui šios vertybės būtinos, kadangi, šiuo metu jas labiau galima vertinti kaip siekį nei realybę.

II. Probacijos sistemos organizacinė struktūra

Žemiau schematiškai pateikiame siūlomą probacijos organizacinę struktūrą. Manytume, jog tikslingiausia ją būtų kurti dabartinių pataisos inspekcijų pagrindu. Tam, kad ši sistema efektyviai veiktų, visų pirma būtina numatyti ir apibrėžti visą hierarchinę probacijos institucijų sistemą bei aiškiai įvardinti šių institucijų funkcijas, kurias turėtų atspindėti ir šių institucijų pavadinimai.

1 schema. Institucinė nuteistųjų bandomojo laikotarpio (bausmės vykdymo atidėjimo arba lygtinio paleidimo iš laisvės atėmimo vietų (probacijos/parolio) organizavimo sistema

Teisingumo ministerija		
Bausmių vykdymo departamentas (buvęs Kalėjimų departamentas)		
<p>Departamento pavadinimą būtų tikslinga pakeisti, nes jis neatitiktų departamento funkcijų; šis departamentas galėtų administruoti visų bausmių vykdymo sistemą (ne vien įkalinimo įstaigų). Tai, kad laisvės atėmimo bausmės ir kitų bausmių bei priemonių, nesusijusių su laisvės atėmimu, vykdymo administravimas pavedamas vienam departamentui, turi savų trūkumų ir privalumų. Jie aptarti tekste.</p>		
Bausmių vykdymo tarnybos (probacijos tarnybos/pataisos inspekcijos)		
<p>Ateityje inspekcijų pavadinimą taip pat būtų tikslinga pakeisti, nes žodžiai “pataisa” ir “inspekcija” šiame kontekste morališkai pasenę, be to, neatitinka šiai struktūrai keliamų tikslų.</p> <p>Reikėtų rasti tinkamą šių tarnybų pavadinimą.</p> <p>Svarbu sukurti veiklos standartus (misiją, tikslus, taikomus metodus ir kt.)</p> <p>Svarbu numatyti optimalų darbo krūvį, kuris leistų kokybiškai atlikti priskirtas funkcijas.</p>	<p><i>Pagrindinės šių tarnybų funkcijos:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • priežiūra ir kontrolė: <ul style="list-style-type: none"> - prižiūri, kaip vykdomi teismo paskirti nurodymai ir įpareigojimai - teikia teismui informaciją apie nuteistąjį (ateityje galėtų teikti informaciją ir teismui nagrinėjimui apie teisiąjį, pateikti jo socialinę charakteristiką) - tvarko dokumentaciją • socialinė pagalba nuteistajam: <ul style="list-style-type: none"> - informuoja teisinę padėtį bandomojo laikotarpio metu, vykdymo sąlygas bei galimus procesinius sprendimus - informuoja apie kitų institucijų teikiamą paramą - skatina (motyvuoja) aktyviai bendradarbiauti - teikia paramą ir konsultuoja sprendžiant asmenines, finansines, būsto, skolų ir kitas problemas - padeda bendrauti su kitomis institucijomis (tarpininkauja) <p>Tarnybos turėtų glaudžiai bendradarbiauti su visomis valstybinėmis institucijomis (savivaldybe, policija, darbo birža ir kt.) bei nevalstybinėmis organizacijomis, teikiančiomis pagalbą jų klientams</p>	
Kitos valstybinės institucijos (darbo biržos, policija, savivaldybės socialinė paramos skyriai ir kt.)	Nevalstybinės (nevyriausybės) organizacijos (NVO)	Savaniai

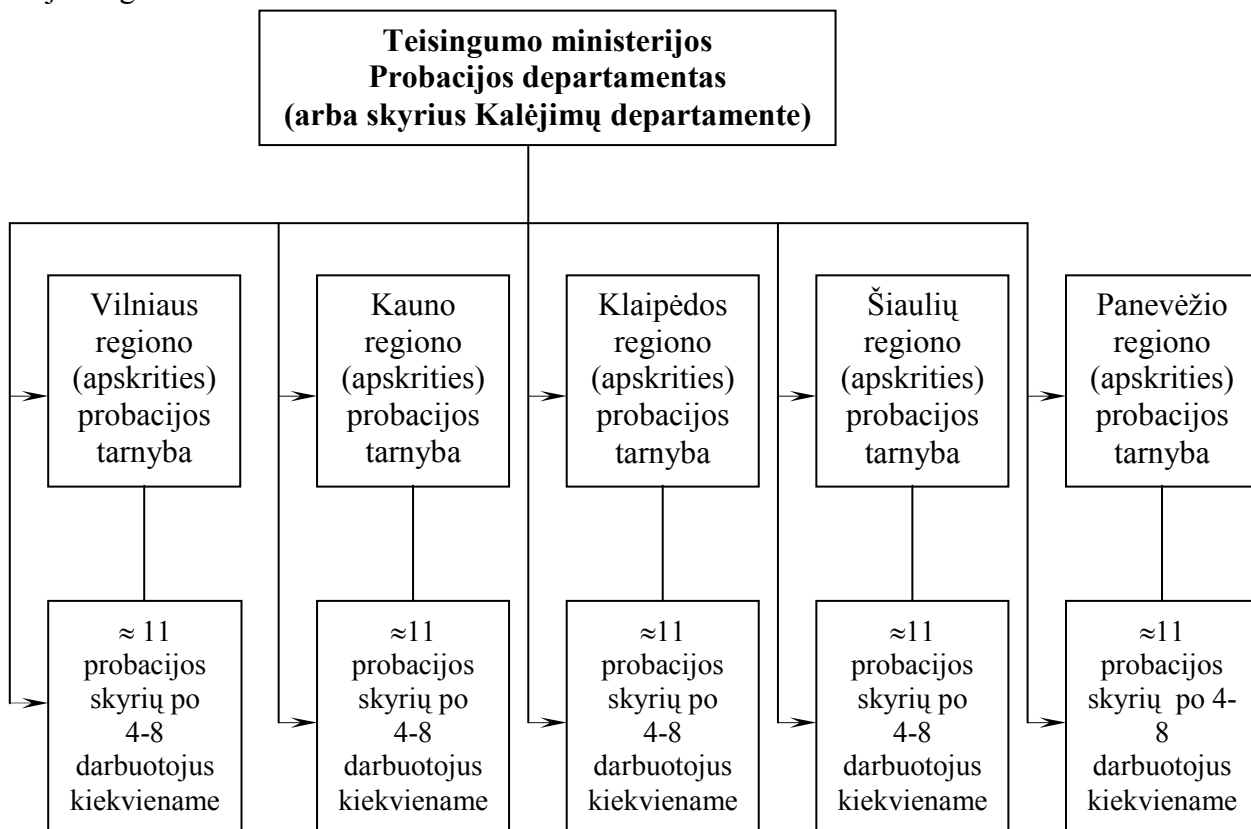
Funkcijos:

- teikia paramą asmenims, kuriems paskirtas bandomasis laikotarpis, sprendžia jų asmenines ir socialines problemas
- bendradarbiauja su bausmių vykdymo tarnybomis

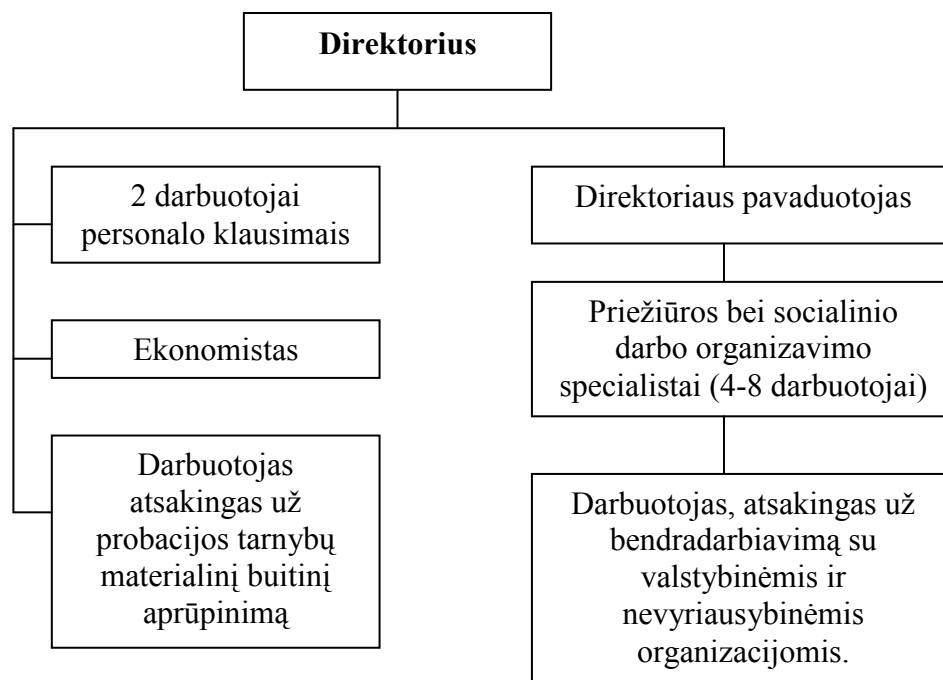
Svarbu aiškiai apibrėžti bendradarbiavimo pagrindus, formas ir principus. NVO į šią sistemą galėtų būti įtrauktos pasirašius atitinkamas sutartis, išsprendus ilgalaikio veiklos finansavimo klausimus.

Bendradarbiavimas, tarp valstybinių institucijų, NVO ir savanorių statusas turėtų būti įtvirtinti įstatyme. Turėtų būti parengtos tipinės sutartys, NVO veiklos standartai.

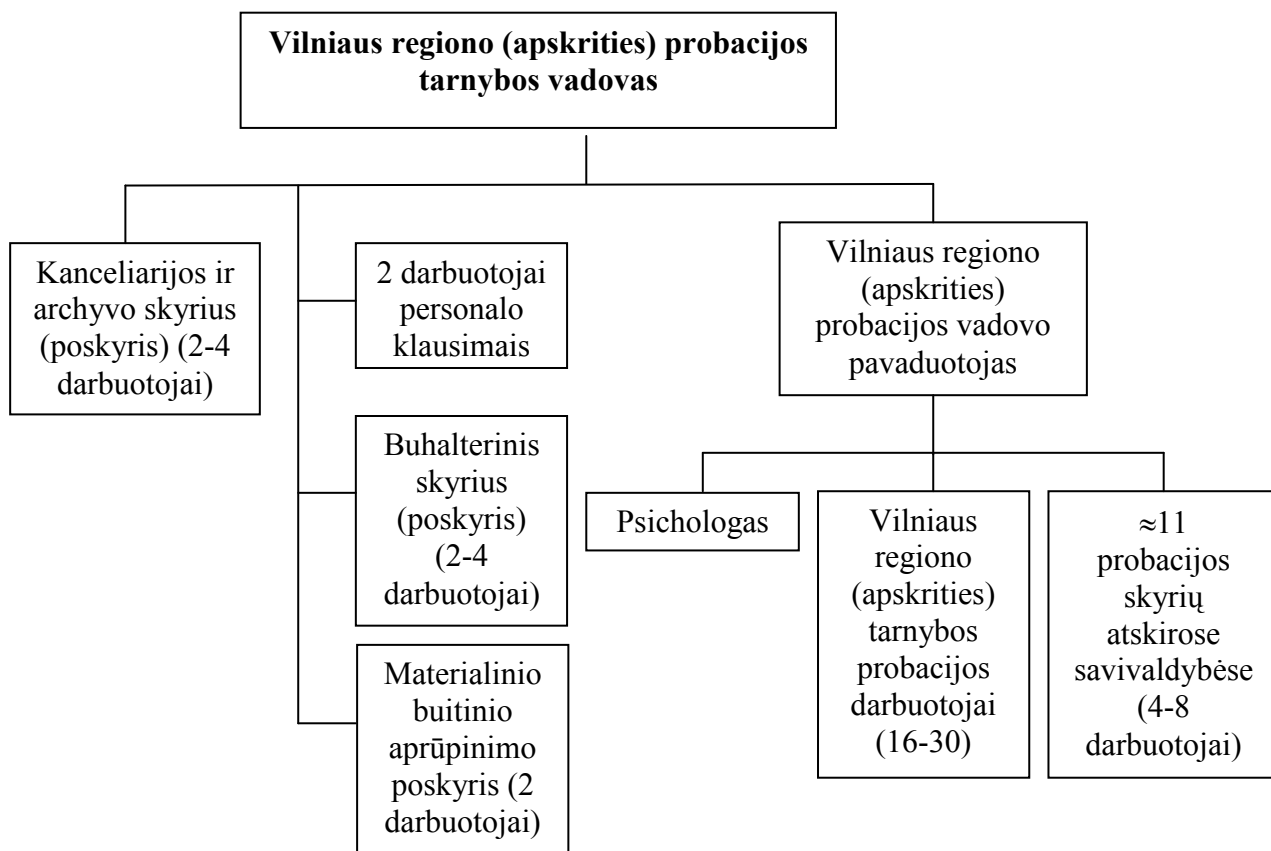
Probacijos organizacinė struktūra

Teisingumo ministerijos Probacijos departamento organizacinė struktūra:

Regiono (apskrities) probacijos tarnybos(pvz.Vilniaus) organizacinė schema:

III. Probacijos sistemos modelis

Bausmių vykdymo politiką Lietuvoje įgyvendina skirtingos institucijos. Toks atskirų funkcijų pasidalijimas (specializacija) yra neišvengiamas šiuolaikinėse visuomenėse. Specializacija, kuri reiškia atskirų institucijų steigimą konkrečioms funkcijoms vykdyti, yra būtina siekiant efektyviau organizuoti veiklą. Pavyzdžiui, nuosprendį priima teismai, tačiau jie neužsiima ikiteisminiu tyrimu. Toks veiklos atskyrimas leidžia kvotėjams, prokurorams ir teisėjams specializuotis konkrečiose, aiškiai apibrėžtose, srityse bei reikalauja kur kas mažiau laiko sąnaudų.

Kita vertus, funkcijų pasidalijimas neužtikrins veiklos efektyvumo, jei atskirų institucijų joms priskirtų funkcijų atlikimas nebus koordinuojamas. Pavyzdžiui, bausmes skiria teismai, tačiau jie nevykdo bausmės, nes šios funkcijos atlikimas pavestas specializuotoms institucijoms. Todėl būtinas šių dvi skirtingas funkcijas atliekančių institucijų veiklos koordinavimas tam, kad būtų užtikrintas baudžiamosios politikos tikslo – nubausti asmenį už nusikaltimą – įgyvendinimas. Situacija, kuomet besispecializuojančių institucijų veikla yra nekoordinuota, vadinama *institucine fragmentacija*.

Pagrindinis šio darbo dalyje analizės objektas yra bausmės vykdymo funkciją atliekančių institucijų Lietuvoje veiklos koordinavimo lygis ir būdai. Siekiama nustatyti *institucinės fragmentacijos* lygį bei identifikuoti, kokios priemonės užtikrina (galėtų užtikrinti) šios problemos išsprendimą. Keliamos šios pagrindinės hipotezės:

1. *Institucinės fragmentacijos* (arba koordinacijos) lygis skiriasi priklausomai nuo to, kokias bausmes įgyvendina bausmes vykdančios institucijos.
2. Hierarchinis veiklos koordinavimo būdas yra efektyvus įgyvendinant vieną iš bausmių vykdymo politikos tikslų – nubausti nusikaltusįjį, tačiau nėra efektyvus įgyvendinant tokias bausmes vykdančioms institucijoms priskirtas funkcijas, kaip socialinė parama ir integracija į visuomenę.

Siekiant patikrinti šias hipotezes, buvo nagrinėta bei įvertinta bausmių vykdymo politiką įgyvendinančių institucijų Lietuvoje uždaviniai ir funkcijos, jų tarpusavio sąveikos ir kontrolės būdai. Pirmiausiai buvo apibrėžiamos pagrindinės sąvokos, išskiriami koordinacijos (ir institucinės fragmentacijos) lygio įvertinimo kriterijai, skirtingų koordinavimo būdų privalumai ir trūkumai. Po to – pristatoma praktinė medžiaga, ji analizuojama turint tikslą patikrinti išsikeltas hipotezes. Galiausiai pateikiamos išvados bei pasiūlymai, kaip būtų galima spręsti institucinės fragmentacijos problemą, ypač tose veiklos srityse, kurios yra susijusios su naujomis bausmių įgyvendinimo formomis Lietuvoje (probacijos modeliu).

III.1. Teorinės nuostatos

III.1.1. Institucinė fragmentacija ir koordinacija

Šiandieninės visuomenės, kaip minėta, neišsivaizduojamos be darbo pasidalijimo – atskiri asmenys, jų grupės bei institucijos specializuojasi konkrečiose veiklos srityse (pavyzdžiui, politologai analizuoja politinį gyvenimą ir rašo knygas apie politiką, tačiau negamina sau popieriaus, nespausdina knygų ir panašiai). Kaip rašo *Lindblom* ir *Woodhouse*, specializacija šiandieninėse visuomenėse yra **būtinybė**, tai reiškia, kad ji neišvengiama.² Esant specializacijai ir darbo pasidalijimui, *“biurokratai gali išplėtoti puikiausią ekspertizę ir orientaciją, kad turėtų galimybę įgyvendinti savo sudėtingus uždavinius”*.³

Specializacija tam tikrose veiklos srityse reikalauja koordinacijos, kurią bendriausiai turbūt būtų galima suprasti kaip procesą, kurio tikslas yra suderinti skirtingas veiklas taip, kad būtų efektyviausiai pasiekta didžiausia gerovė.⁴ Tačiau koordinacija gali būti suprantama ne tik kaip procesas, apimantis koordinavimo veiksmus, bet ir kaip tam tikra pasiekta būseną arba rezultatas. Koordinacijos, jei ją suprantame kaip pasiektą rezultatą, priešingybė yra institucinė fragmentacija. Institucinė fragmentacija pastaruoju metu tapo viena iš didžiausių valstybės valdymo problemų. Pasak *B.G.Peters*, nuo tada, kai valdymo struktūros pradėjo diferencijuotis į atskirus departamentus ir ministerijas, netilo skundai apie tai, kad viena organizacija nežino, ką daro kita, kad jų programos yra prieštaringos arba perkrautos.⁵ Be to, institucinė fragmentacija (koordinavimo problemos) dar labiau sustiprėjo dėl tokių pokyčių kaip valstybės veiklos plėtimasis į vis daugiau sričių, decentralizacijos tendencijų ir panašiai.⁶

Tiek koordinacija, tiek institucinė fragmentacija gali būti nustatytos pagal tokius kriterijus:

Koordinacija	Fragmentacija
Funkcijos nepersidengia	Funkcijos persidengia
Visos funkcijos atliekamos	Ne visos funkcijos atliekamos
Funkcijos ir tikslai yra neprieštaringi	Funkcijos ir tikslai yra prieštaringi

Koordinacija ir institucinė fragmentacija gali būti suprantami kaip kraštutiniai koordinaciją/fragmentaciją aprašančios skalės taškai, tarp kurių galima neaprepiama gausybė koordinacijos bei kitokių santykių lygių. Kitaip sakant, negalima kategoriškai teigti, kad tam

² *Lindblom Ch.E., Woodhouse E.J.* Politikos formavimo procesas. Vilnius: Algarvė, 1999. P. 104.

³ Ten pat.

⁴ *Peters B.G.* “Managing...”. P. 296.

⁵ *Peters P.* 295.

⁶ *Peters P.* 295-296.

tikroje srityje veikiančios institucijos yra arba koordinuotos, arba ne, tačiau galima pasakyti, ar jos yra daugiau, ar mažiau koordinuotos, atsižvelgiant į aukščiau paminėtus kriterijus. Pavyzdžiui, gali būti, kad persidengia tik viena iš kelių skirtingų institucijų vykdoma funkcija arba tokių persidengiančių funkcijų gali būti labai daug. Nors ir nėra absoliučiai tikslių kriterijų, kurie leistų aiškiai sugraduoti institucijas pagal jų koordinavimo lygį, tačiau galima išskirti ir apibūdinti įvairius koordinacijos modelius, jų privalumus bei trūkumus.

III.1.2. Koordinacijos modeliai

B.G.Peters, remdamasis kitų autorių teorijomis, skiria tokius pagrindinius koordinacijos modelius (arba būdus):⁷

1. *Hierarchinis koordinacijos modelis*;
2. *Rinkos koordinacijos modelis*;
3. *Tinklinis koordinacijos modelis*.

Hierarchinis koordinacijos modelis reiškia, kad koordinavimo veiklą atlieka konkreti centrinė institucija, kurios įsakymai yra nuleidžiami iš viršaus į apačią. Įprasta manyti, kad hierarchinė organizacija yra geriausias koordinacijos užtikrinimo būdas. Tačiau tam, kad hierarchinis koordinacijos modelis veiktų efektyviai (užtikrintų aukštą koordinacijos lygį), yra reikalingos tam tikros sąlygos – aiškiai apibrėžtos funkcijos, kurių vykdymas nereikalauja intensyvių kontaktų su dideliu skaičiumi kitų institucijų.

Atsižvelgiant į tai, kad hierarchinė organizacija ne visuomet yra efektyvi, siūlomi alternatyvūs koordinacijos modeliai. Dažniausiai, kaip alternatyva hierarchijai, siūlomas *rinkos modelis*. Pagal šį modelį, atskiros agentūros veikia taip, kaip gamintojai veikia rinkoje, tai yra, pateikdami savo paslaugas, siekia sau naudos. “*Nematomos rankos*” principas koordinuoja šią veiklą taip, kad nepaisant skirtingų interesų, galutinis rezultatas yra visuotinis gerbūvis. Tačiau šis modelis yra sunkiai įgyvendinamas, nes pirmiausia reikalauja mąstysenos pokyčių – valstybės tarnautojai nenori matyti savęs kaip rinkos dalyvių.

Taip pat išskiriamas *tinklinis koordinacijos modelis*. Tinklinio modelio esmė yra ta, kad kontaktai tarp atskirų institucijų nėra griežtai reglamentuoti, organizacijos bendradarbiauja bet kuria kryptimi, ieškant savo problemos sprendimo būdų ir kartu padedant kitiems spręsti jų problemas. Šio modelio privalumas yra tas, kad į politikos įgyvendinimo

⁷ *Peters*. P. 298-300.

procesą įtraukiamos ir nevyriausybines organizacijos. Pagrindinis šio modelio trūkumas, lyginant su hierarchiniu modeliu – jis reikalauja daugiausia sąnaudų.

Koordinacijos lygis priklauso nuo to, koks koordinavimo modelis naudojamas. Tačiau tai nereiškia, kad yra vienas geriausias koordinacijos modelis, kadangi egzistuoja daug veiksmų, įtakančių, ar konkretus koordinavimo būdas bus efektyvus (tai yra leis pasiekti kuo didesnę koordinacijos lygį). Todėl pamatinė mintis, paremianti keliamas hipotezes, yra ta, kad veiklos pobūdis lemia, koks koordinavimo modelis bus geriausias, t. y. užtikrinantis didžiausią koordinavimo lygį.

III.2. Bausmių vykdymo sistema Lietuvoje

Bausmių vykdymo politika apima bausmės tikslų, taip pat bausmės įgyvendinimo priemonių ir būdų nustatymą, kita vertus, bausmių vykdymo politikos įgyvendinimas reiškia bausmės vykdymą remiantis numatytomis priemonėmis ir būdais bei siekiant įstatymų nustatytų bausmės tikslų. Pagal LR Baudžiamojo kodekso 21 straipsnį, kriminalinė bausmė yra valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu asmeniui, padariusiam nusikaltimą, ir apribojanti nuteistojo teises bei laisvės visuomenės interesais. Kriminalinės bausmės paskirtis: (1) sulaikyti asmenį nuo nusikaltimų padarymo; (2) nubausti nusikaltimą padariusį asmenį; (3) atimti ir apriboti nuteistajam galimybes daryti naujus nusikaltimus, (4) siekti, kad asmenys, atlikę bausmę, laikytųsi valstybėje galiojančių įstatymų ir nedarytų naujų nusikaltimų. Naujojo baudžiamojo kodekso 41 straipsnis beveik analogiškai apibrėžia bausmės tikslus, papildydamas tikslu užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą.

LR Baudžiamojo kodekso 22 straipsnyje yra numatytos šios pagrindinės bausmės: (1) laisvės atėmimas iki gyvos galvos, (2) laisvės atėmimas, (3) pataisos darbai be laisvės atėmimo; (4) bauda; bei šios papildomos bausmės: (1) turto konfiskavimas; (2) bauda; (3) atėmimas teisės eiti tam tikras pareigas, dirbti tam tikrą darbą bei užsiimti tam tikra veikla. Visas šias bausmes pagal jų pobūdį galima suskirstyti į šias tris grupes: (1) bausmės, susijusios su laisvės atėmimu – ribojančios asmens laisvę; (2) bausmės, nesusijusios su laisvės atėmimu – ribojančios asmens teises, ir (3) ekonominės bausmės – ribojančios asmens turtines teises.

Naujojo Baudžiamojo kodekso 42 straipsnis įtvirtina žymiai daugiau bausmių rūšių:

- 1) viešųjų teisių atėmimas;
- 2) teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimas;
- 3) viešieji darbai;

- 4) bauda;
- 5) laisvės apribojimas;
- 6) areštas;
- 7) terminuotas laisvės atėmimas;
- 8) laisvės atėmimas iki gyvos galvos.

Baudos, arešto ir terminuoto laisvės atėmimo vykdymas gali būti atidėtas.

Bausmių politiką Lietuvoje įgyvendina šios valstybės valdžios institucijos, kurios kartu *sudaro bausmių vykdymo institucinę sistemą*: LR Teisingumo ministerija (TM)⁸, LR Vidaus reikalų ministerija (VRM), Kalėjimų departamentas prie Teisingumo ministerijos (Kalėjimų departamentas), Teismo antstolių kontora, Kalėjimų departamento prie LR TM pataisos inspekcijos (Pataisos inspekcijos), Kalėjimų departamentui prie LR TM pavaldžios įstaigos (kolonijos, kolonijos-gyvenvietės, gydymo-pataisos įstaigos, tardymo izoliatoriai, valstybinės įmonės). Greta valstybės valdžios institucijų, bausmių vykdymo politikos srityje veikia ir savivaldybės bei nevyriausybinės organizacijos. Visas aukščiau paminėtas institucijas galima suskirstyti į tokias grupes:

1. Bausmių vykdymo politikos įgyvendinimą kontroliuojančios institucijos (TM, VRM, Kalėjimų departamentas);
2. Laisvės atėmimo bausmę įgyvendinančios institucijos (Kalėjimų departamentas, Kolonijos, Kolonijos-gyvenvietės, Gydymo-pataisos įstaigos, Valstybinės įmonės);
3. Bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu, įgyvendinančios institucijos (Kalėjimų departamentas, Pataisos inspekcijos, VRM Policijos departamentas, Savivaldybių socialinės paramos centrai arba skyriai, nevyriausybinės organizacijos);
4. Ekonominės bausmes įgyvendinančios institucijos (Teismo antstoliai).

III.2.1. Laisvės atėmimo bausmę įgyvendinančių institucijų koordinavimo lygis ir būdai

Kaip jau buvo minėta, koordinavimo lygis gali būti nustatytas remiantis tokiais kriterijais, kaip vykdomų funkcijų persidengimas, funkcijų neįgyvendinimas ir funkcijų prieštarumas. Sunku nustatyti ar priskirtos funkcijos yra realiai įgyvendinamos, nes tam reikėtų atlikti kompleksinį ir ilgalaikį tyrimą.

⁸ Pažymėtina, jog LR Teisingumo ministerija ne tik įgyvendina, bet iš dalies ir formuoja šią politiką.

Atskirų bausmes, susijusias su laisvės atėmimu, įgyvendinančių institucijų **funkcijos nepersidengia**. Kalėjimų departamento uždaviniai, greta kitų, apima šiuos uždavinius: užtikrinti teismų nuosprendžių (nutarčių), kuriais nuteista laisvės atėmimu, vykdymą; sudaryti LR įstatymais nustatytas sąlygas kriminalinei bausmei vykdyti (atlikti) ir organizuoti pataisymo priemonių taikymą nuteistiesiems.⁹

Kalėjimų departamento prie LR TM funkcijos apima jam pavaldžių institucijų veiklos organizavimą bei metodinės ir praktinės pagalbos teikimą. Remiantis Kalėjimų departamento nuostatais, galima skirti šias jam pavaldžias institucijas: laisvės atėmimo vietas, asmens sveikatos priežiūros tarnybos, ligoninės, valstybės įmonės prie Kalėjimų departamento, Mokymo centras, kurios specializuojasi aiškiai apibrėžtose srityse.

Laisvės atėmimo vietas vykdo šiuos uždavinius: (1) vykdo laisvės atėmimo bausmę nuteistiesiems; (2) užtikrina įstatymų ir kitų teisės aktų nustatytas laikymo sąlygas nuteistiesiems; (3) rengia įstatymų nustatyta tvarka nuteistuosius integracijai į visuomenę, jiems atlikus bausmę.¹⁰ Ligoninės uždavinys yra teikti pacientams medicinos ir slaugos paslaugas arba organizuoti jų teikimą, jei pati negali ar neturi teisės teikti konkrečias paslaugas. Įmonių pagrindinis veiklos tikslas yra įdarbinti nuteistuosius, suteikti jiems profesiją, reikalingą gamyboje, ir parengti darbinei veiklai išėjus į laisvę. Šį tikslą įmonės įgyvendina, vykdydamos įstatymų neuždraustą gamybinę-ūkinę veiklą, iš to gaudamos pajamas ir pelną, finansiškai visiškai save išlaikydamos. Pagrindinis Mokymo centro uždavinys yra vykdyti Kalėjimų departamento ir jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių pareigūnų bei kitų valstybės tarnautojų įvadinį mokymą, kvalifikacijos tobulinimą ir perkvalifikavimą.

Institucijų, įgyvendinančių su laisvės atėmimu susijusias bausmes, vykdomos funkcijos **neprieštarauja** viena kitai. Visos šios institucijos turi aiškų ir vieningą tikslą – užtikrinti laisvės atėmimo bausmės įgyvendinimą.

Apibendrinant, galima teigti, kad institucijų, įgyvendinančių laisvės atėmimo bausmę, veikla yra koordinuota. Pakankamai aukštą veiklos koordinaciją užtikrina hierarchinis veiklos koordinavimo (arba subordinavimo) metodas – tai yra, visos institucijos yra pavaldžios ir atskaitingos Kalėjimų departamentui.

⁹ Kalėjimų departamento prie LR teisingumo ministerijos nuostatai.

¹⁰ Pravieniškių, Kybartų, Vilniaus, Alytaus.

III.2.2. Bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu, įgyvendinančių institucijų koordinavimo lygis ir būdai

Kalėjimų departamento uždavinys yra užtikrinti teismų nuosprendžių (nutarčių), kuriais nuteista laisvės atėmimu, pataisos darbais be laisvės atėmimo (BK 29 str.), atėmimu teisės eiti tam tikras pareigas, dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla, nuosprendžių (nutarčių), kuriais pataisos darbų arba laisvės atėmimo bausmės vykdymas atidėtas (BK 47¹ str.), ir nutarčių, kuriomis asmenys, lygtinai paleisti iš laisvės atėmimo vietų (BK 54 str.), vykdymą. Kalėjimų departamentas organizuoja pataisos inspekcijų veiklą, teikia joms metodinę ir praktinę pagalbą.

Pataisos inspekcijos uždaviniai yra: (1) užtikrinti teismų nuosprendžių ir nutarčių dėl bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu (BK 29 ir 30 straipsniai), bausdos vykdymo atidėjimo, įpareigojus atlikti nemokamus darbus (BK 32 str. 6 dalis), bausmės vykdymo atidėjimo (BK 47¹ straipsnis) bei lygtinio paleidimo iš laisvės atėmimo vietų (BK 54 str.) vykdymą, (2) padėti integruotis į visuomenę asmenims, lygtinai paleistiems iš laisvės atėmimo vietų; (3) teikti socialinę paramą visiems pataisos inspekcijų įskaitoje esantiems nuteistiesiems.

Pataisos inspekcijų funkcijos, kurias jos atlieka įgyvendindamos savo uždavinius, **persidengia** su kitų institucijų ar organizacijų atliekamomis funkcijomis. Užtikrindamos teismo nuosprendžių ir nutarčių dėl asmens teisės ribojančių bausmių įgyvendinimą, Pataisos inspekcijos kontroliuoja nuteistųjų elgesį ir prižiūri, ar jie laikosi teismo paskirtų įpareigojimų, tvarko įskaitą ir siūlo teismui nutraukti arba pakeisti bausmę. Nuteistųjų elgesio kontrolės ir teismo įpareigojimų laikymosi priežiūros funkciją taip pat atlieka ir teritoriniai policijos komisariatai, kurie nustatę pažeidimus nedelsdami informuoja vietos pataisos inspekcijas.

Įgyvendindamos uždavinį teikti socialinę paramą visiems pataisos inspekcijų įskaitoje esantiems nuteistiesiems, pataisos inspekcijos teikia reikiamą paramą įdarbinimo klausimais ir sprendžiant šių nuteistųjų socialines problemas. Tačiau socialinę paramą nuteistiesiems (kaip vienai iš socialiai remtinų asmenų grupių) taip pat teikia ir savivaldybių socialinės paramos centrai arba skyriai: skiria vienkartinės pašalpas išėjusiems iš įkalinimo įstaigų, maisto ir pirties talonus bei kt.

Vilniaus mieste socialinės paramos funkciją atlieka ir kitos nevyriausybinės ar vietos savivaldos institucijos. Pavyzdžiui, Vilniaus miesto savivaldybės įsteigta konsultacinė tarnyba „Kryžkelė“ organizuoja darbo grupes nuteistiesiems, kurių metu jie konsultuojami

įsidarbinimo ir specialybės įsigijimo klausimais. Visuomeninės organizacijos – LIAPO¹¹ ir Kalinių globos draugija – teikia socialinę, psichologinę ir teisinę paramą nuteistiesiems.

Šalia to, kad kai kurios iš Pataisos inspekcijoms priskiriamų funkcijų yra vykdomos ir kitų institucijų ar organizacijų, Pataisos inspekcijos **neatlieka** vieno iš joms priskiriamų uždavinių – padėti integruotis į visuomenę asmenims, lygtinai paleistiems iš laisvės atėmimo vietų. Šį uždavinį, bent jau Vilniaus mieste, atlieka LIAPO, tačiau ne Vilniaus miesto pataisos inspekcijos pavedimu.

Nepaisant to, kad įgyvendinant asmens teises ribojančias bausmes, veikia skirtingos organizacijos su persidengiančiomis funkcijomis, jų keliami uždaviniai **neprieštarauja** vienas kitam. Taigi, kadangi asmens teises ribojančias bausmes įgyvendinančių institucijų funkcijos persidengia arba yra neatliekamos, galima teigti, kad šios bausmės įgyvendinimo srityje veikiančių institucijų veiklos kontrolės **koordinuotumo lygis yra žemas**. Toks žemas koordinuotumo lygis šiuo atveju gali būti paaiškintas ne tuo, kad pasirinktas koordinavimo modelis yra neefektyvus, bet tuo, kad beveik nėra jokio koordinavimo, kaip proceso. Pastarasis teiginys gali būti iliustruotas nurodant į tai, kokie ryšiai egzistuoja tarp atskirų institucijų. Pataisos inspekcijos yra tiesiogiai pavaldžios Kalėjimų departamentui, policijos komisariatai – tiesiogiai pavaldūs VRM Policijos departamentui. Nėra jokių institucijų ar mechanizmų, kurios koordinuotą bendrą Pataisos inspekcijų, Savivaldybių socialinės paramos centrų arba skyrių ir visuomeninių organizacijų veiklą. Kaip išimtį, galima paminėti 2001 m. lapkričio 19 d. pasirašytą bendradarbiavimo sutartį tarp Kalėjimų departamento, Vilniaus miesto pataisos inspekcijos ir LIAPO.

III.2.3. Turtines teises apribojančias bausmes įgyvendinančių institucijų koordinavimo lygis ir būdai

Turtines teises apribojančias bausmes įgyvendina teismo antstoliai, kurie, remdamiesi teismo nuosprendžiu ar nutartimi, vykdo baudos išieškojimą bei turto konfiskavimą. LR Teismo antstolių įstatyme yra numatyta, kad teismo antstolių kontoros yra steigiamos prie apylinkės teismų, ir jų veiklos teritorijos sutampa su apylinkės teismų, prie kurių yra teismo antstolių kontoros, veiklos teritorijomis (4 str.). Taigi teismo antstolių kontorų funkcijos **nepersidengia** ir **nėra prieštaringos**, kadangi jų tarpusavio specializacija remiasi aiškiu teritorinio suskirstymo principu.

¹¹ Lygtinai išleistų asmenų priežiūros organizacija.

Teismo antstolių kontorų darbą ir finansinę veiklą tikrina Teisingumo ministerija Teisingumo ministro nustatyta tvarka.¹² Apylinkės teismų pirmininkai arba jų įgalioti teisėjai kontroliuoja teismo antstolių kontorų darbą bei procesinius veiksmus Teisingumo ministro nustatyta tvarka. Teismo antstolių kontorų veikla yra koordinuojama hierarchiškai.

Viena iš Teisingumo ministerijos 2001 m. strateginiame veiklos plane numatytų programų yra teismo antstolių institucinės reformos įgyvendinimas, suteikiant antstoliams privačių asmenų, teikiančių profesines paslaugas, statusą. Toks sprendimas yra grindžiamas tuo, kad susiejus teismo antstolių darbo apmokėjimą su jų veiklos rezultatais, turėtų ženkliai išaugti sprendimų vykdymo efektyvumas, valstybės išlaidos sprendimų vykdymo srityje sumažėtų. Kitaip sakant, teismo antstolių kontorų veiklos koordinavimas būtų paremtas rinkos modeliu, kur teismo antstolių paslaugų „vartotojas“ yra valstybė. Galima teigti, kad hierarchinės koordinacijos pakeitimas „rinkos“ modeliu yra sąlygotas ne tiek poreikio spręsti žemo koordinavimo lygio problemą, kiek ekonomine prasme neefektyvaus darbo problemą.

III.2.4. Bausmių vykdymo institucijų kontrolės koordinavimo lygis ir būdai

Visas bausmių vykdymą įgyvendinančias institucijas galima skirti į tris grupes pagal tai, kokias bausmės rūšis jos vykdo. Specializacija tarp tokių atskirų grupių yra aiški – funkcijos nepersidengia ir neprieštarauja viena kitai. Tačiau kalbant apie visą bausmių vykdymo sistemą, būtina paminėti tokią problemą, kaip nepakankamai koordinuota bausmes vykdančių institucijų kontrolės sistema.

Bausmes vykdančių institucijų veiklą kontroliuoja dvi ministerijos: Teisingumo ministerija ir Vidaus reikalų ministerija bei Kalėjimų departamentas. Kalėjimų departamentas kontroliuoja šių institucijų veiklą: laisvės atėmimo vietų, pataisos inspekcijų ir valstybinių įmonių. Teisingumo ministerija kontroliuoja Kalėjimų departamento veiklą (ir per Kalėjimų departamentą – aukščiau išvardintas institucijas) bei tiesiogiai – teismo antstolių. Vidaus reikalų ministerija per Policijos departamentą kontroliuoja teritorinių policijos komisariatų veiklą bei vidaus tarnybos padalinius (tai specialios paskirties VRM padaliniai, kurie atlieka laisvės atėmimo vietų apsaugos funkciją).

Viena vertus, galima teigti, kad kontrolės funkcijas atliekančios institucijos yra aiškiai specializuotos pagal tai, kokias institucijas jos kontroliuoja. Tačiau, kita vertus, apsaugos funkcija yra ypatingai svarbi tam, kad kolonijos galėtų veikti, todėl tokią funkciją atliekančios

¹² LR Teismo antstolių įstatymo 30 str.

institucijos turėtų būti kontroliuojamos tos pačios institucijos. Tai yra būtina ir dėl to, kad būdamos pavaldžios skirtingoms ministerijoms, kolonijos ir jas saugantys pulkai potencialiai gali siekti skirtingų ir prieštaringų tikslų (jei VRM prioritetai pasikeis, ji gali, neatsižvelgdama į kolonijų poreikį, sumažinti jas saugančių darbuotojų skaičių). LR teisės aktai numato, kad kolonijos turi pačios vykdyti tiek priežiūros, tiek apsaugos funkcijas, tačiau praktiškai Antrasis pulkas iki šiol atlieka apsaugos funkciją.

Taigi, nors formaliai yra numatyta, kad visų bausmes vykdančių institucijų veiklą kontroliuoja Teisingumo ministerija (tiesiogiai arba per Kalėjų departamentą), iki šiol šis principas nėra įgyvendintas.

III.3. Išvados

Apibendrinant galima teigti, kad kelta hipotezė, jog bausmes vykdančių institucijų veiklos koordinacijos lygis skiriasi, priklausomai nuo to, kokios rūšies bausmę vykdo konkrečios institucijos, pasitvirtina. Asmens laisvės ir turtines teises apribojančias bausmes vykdančios institucijos yra pakankamai koordinuotos – jų funkcijos nepersidengia, neprieštarauja viena kitai ir visos numatytos funkcijos yra įvykdomos (be abejo, pastarasis teiginys gali būti ginčijamas, kadangi jis remiasi tik formalių aspektų analize). Nagrinėjant tik institucijos nuostatus, negalima įvertinti, ar tuose nuostatuose apibrėžtos funkcijos yra realiai įgyvendinamos. Pavyzdžiui, galime teigti, kad tokia funkcija kaip perauklėjimas nėra įgyvendinama, tačiau to įrodyti negalima, kadangi formaliai kiekvienoje kolonijoje yra įsteigtas Auklėjimo skyrius). Žemiausias koordinacijos lygis yra asmens teises apribojančių bausmių vykdymo srityje.

Dominuojantis koordinavimo modelis bausmių vykdymo sistemoje Lietuvoje yra hierarchinis veiklos koordinavimo modelis. Tačiau, kaip buvo minėta, negalima skirti vieno geriausio koordinavimo modelio, kuris tiktų visose situacijose. Tai puikiai įrodo tas faktas, kad bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, vykdymo srityje koordinavimo lygis yra žemas, nors koordinavimo būdas yra hierarchinis. Šis faktas gali būti paaiškintas tuo, kad skiriasi atskirų bausmių rūšių prigimtis. Laisvę ribojančių bausmių bei turtines teises ribojančių bausmių tikslai ir įgyvendinimo būdai yra aiškūs ir nuo seno nusistovėję. Tuo tarpu asmens teises ribojančių bausmių paskirtis ir jų vykdymo būdai yra kur kas miglotesni. Taigi galima teigti, kad antroji hipotezė, jog hierarchinis koordinavimo būdas yra efektyvus tik vykdant konkrečias bausmes, pasitvirtina.

Antrosios hipotezės patvirtinimas neišvengiamai reikalauja susimąstyti apie tai, kaip reikėtų įgyvendinti Lietuvoje šiuo metu kuriamą probacijos modelį. Probacija plačiausia prasme yra apibrėžiama kaip alternatyvių laisvės atėmimui bausmių sistema. Pagrindinis probacijos principas yra tas, kad laisvės atėmimas turi būti traktuojamas kaip bausmė, kuri taikoma kraštutiniu atveju. LR Baudžiamasis kodeksas numato alternatyvias laisvės atėmimui bausmes (pavyzdžiui, pataisos darbai be laisvės atėmimo), tačiau, kaip teigia G.Švedas, *“turint omenyje, kad laisvės atėmimas alternatyvose būna dažniausiai su pataisos darbais, kuriuos taikyti yra sudėtinga, teismas dažniausiai renkasi laisvės atėmimą”*.¹³

Kitose valstybėse, kuriose probacijos sistema yra plačiai taikoma (Kanada, Švedija, Norvegija, Danija, Vokietija, Austrija ir t.t.), svarbų vaidmenį vaidina nevyriausybinės organizacijos. Atliekant “Probacijos modelio sukūrimo Lietuvoje” tyrimą, remtasi šių valstybių patirtimi, kuri rodo, kad probacijos sistema efektyviausiai veikia, kai ją vykdo įvairaus lygio ir skirtingose srityse besispecializuojančios institucijos. Šių institucijų veiklos koordinavimas remiasi tiek tinklinio koordinavimo principais (su konkrečia klientų grupe dirbančios institucijos tarpusavyje derina savo veiksmus), tiek rinkos koordinavimo principais (valstybės institucijos kai kurias funkcijas vykdo pirkdamos paslaugas iš nevyriausybinių organizacijų).

Taigi matome, kad net tokioje su griežtu hierarchiniu koordinavimo modeliu siejamoje srityje kaip bausmių vykdymas, galimi (ir net būtini) panaudoti ir kiti koordinavimo modeliai. Tokių modelių veikimas neabejotinai reikalauja valdininkų mąstysenos pokyčių. Tačiau tai, kad nehierarchinio koordinavimo metodai bausmių vykdymo sistemoje jau pradėti diegti (teismo antstolių praktika), gali būti traktuojama kaip pirmas reikšmingas žingsnis.

¹³ Švedas G. “Dabartinė baudžiamoji politika Lietuvoje” // Teisės problemos. 1997. P. 9.

IV. Pasiūlymai probacijos sistemos modeliui įgyvendinti

IV.1. Probacijos teisinis reglamentavimas

Siekiant kompleksiskai ir sistemiškai sureguliuoti su probacija susijusius teisinius santykius derėtų sukurti Probacijos įstatymą, kuriame būtų nustatyti probacijos tikslai ir uždaviniai, probacijoje dalyvaujančių subjektų teisės ir pareigos, kiti svarbiausi klausimai.

PROBACIJOS SRITIS

Įstatyme turėtų būti aiškiai ir tiksliai įvardinta kokiems asmenims, kokiais pagrindais, kokiais atvejais ir kokiomis sąlygomis taikomos probacijos priemonės.

PROBACIJOS TAIKYMO PRINCIPAI

Įstatyme turėtų būti suformuluoti ir įtvirtinti principai, kurie padėtų pasiekti deramą balansą tarp atskirų teisės pažeidėjų teisių, aukų teisių bei visuomenės susirūpinimo dėl visuomenės saugumo bei nusikaltimų prevencijos.

PROBACIJOS INSTITUCIJŲ VEIKLOS TIKSLAI IR UŽDAVINIAI

Įstatyme derėtų nustatyti bendrus ir konkrečius probacijos institucijų veiklos tikslus ir uždavinius; įvardinti konkrečias poveikio teisės pažeidėjams rūšis ir formas, taip pat jiems ir teisingumo vykdyje dalyvaujančioms institucijoms teikiamos pagalbos kryptis.

Įstatyme tikslinga aptarti bent jau šiuos klausimus:

a) organizacinė parama parengtinio tyrimo institucijoms ir teismams:

turėtų būti nustatyta kokią pagalbą, kokiais atvejais ir kokiomis sąlygomis probacijos įstaigos teikia (jei būtų apsispręsta, kad teikia) parengtinio tyrimo institucijoms ir teismams (įtariamųjų, kaltinamųjų, teisiamųjų socialinės aplinkos ir socialinių nuostatų tyrimas bei surinktos informacijos pateikimas ir pan.);

b) nuteistųjų priežiūra:

turėtų būti nustatyta kokias teises ir pareigas probacijos institucijos (jų pareigūnai) turi nuteistųjų atžvilgiu, taip pat kokias teises ir pareigas atitinkamų institucijų (jų pareigūnų) atžvilgiu turi nuteistieji;

c) probacijos taikymo pasibaigimo pagrindai ir tvarka:

turėtų būti gana detalai sureguliuoti santykiai, susiję su paskirtų apribojimų laikymosi bei įpareigojimų vykdymo kontrole, taip pat teikimo teismui dėl probacijos taikymo pabaigos ir bylos grąžinimo į teismą spręsti klausimą dėl kriminalinės bausmės paskyrimo, pagrindai ir tvarka;

d) socialinė parama siekiant socialinės nuteistųjų rehabilitacijos ir integravimo į visuomenę:

konsultavimas, psichologinė pagalba, pagalba ieškant darbo ir pan. (ypač lygtinai paleistiems nuteistiesiems);

e) ekonominė parama:

nemokamas būstas, nemokamas maitinimas (ypač lygtinai paleistiems nuteistiesiems).

PROBACIJOS PRIEMONES SKIRIANČIOS (SPENDŽIANČIOSIOS) INSTITUCIJOS IR PROBACIJOS PRIEMONIŲ SKYRIMO PAGRINDAI

Probacijos priemonės turėtų skirti tik teismai.

Derėtų nustatyti orientyrus teismams kada kokias priemones skirti. Tam tikra laisvė turėtų būti palikta ir vykdančiajai institucijai (derėtų apsispręsti – kokio).

Su laisvės atėmimu susijusios priemonės turėtų būti skiriamos vadovaujantis minimalios intervencijos principu. Pagrindiniai klausimai dėl probacijos metu taikomų priemonių rūšių, jų turinio bei taikymo tvarkos ir sąlygų, turėtų būti išspręsti įstatyme.

Priemonių parinkimas turėtų remtis įstatyme kiek galima aiškiau ir tiksliau įtvirtintų kriterijų įvertinimu, atsižvelgiant tiek į teisės pažeidimo prigimtį ir sunkumą, tiek ir į teisės pažeidėjo asmenybę, nuteisimo tikslus bei aukos teises.

Priemonės skirtinos tik tuo atveju, jei nusikalstamą veiką padaręs asmuo yra pasirengęs bendradarbiauti bei jų laikytis.

Turėtų būti nustatytas aiškus draudimas skirti neterminuotas priemones.

Derėtų vienareikšmiškai įtvirtinti, kad skiriamos priemonės (tiek savo prigimtimi, tiek ir įgyvendinimo tvarka) negali būti susijusios su medicininiais ar psichologiniais eksperimentais ar kitokiu medicininio ar psichologinio poveikiu nusikalstamą veiką padariusio asmens atžvilgiu, taip pat nepateisinama rizika psichinei ir fizinei žalai atsirasti.

Priimdamas sprendimus, teismas turėtų atsižvelgti į reabilitacinius nusikalstamą veiką padariusio asmens poreikius, visuomenės apsaugą, taip pat aukos, su kuria turi būti konsultuojamasi kiekvienu atveju, kai tai yra protinga, interesus.

Bet kokio paleidimo iš laisvės atėmimo įstaigos forma turėtų būti svarstoma kiek galima ankstesnėje stadijoje.

PROBACIJOS PRIEMONES VYKLANČIŲ INSTITUCIJŲ SISTEMA

Probacijos įstatyme arba specialiaame teisės akte turėtų būti nustatytas probaciją vykdančių institucijų teisinis statusas, jų sistema, kvalifikaciniai reikalavimai darbuotojams, jų priėmimo ir atleidimo tvarka

Personalo politika turėtų atspindėti prižiūrimų nusikalstamas veikas padariusių asmenų skirtumus.

Asmenys, paskirti prižiūrėti probacijos priemonių įgyvendinimą, turėtų būti tinkami pagal savo asmenines savybes ir, kiek tai įmanoma, turėti deramą profesinį išsilavinimą bei praktinę patirtį. Šiuos reikalavimus derėtų nustatyti pakankamai aiškiai.

PROBACIJOS PRIEMONIŲ ĮGYVENDINIMO TVARKA

Probacijos įstatyme derėtų pakankamai detalai reglamentuoti probacijos priemonių įgyvendinimo tvarką, probacijos įstaigų (pareigūnų) teises ir pareigas

Probacijos priemonės turėtų būti įgyvendinamos taip, kad nebūtų papildomai didinamas jų asmens laisvę suvaržantis pobūdis. Įgyvendinant Priemones, nusikalstamas veikas padariusių asmenų teisių neturėtų būti galima apriboti labiau, nei tai nustatė teismas.

Priemonių įgyvendinimo pobūdis neturėtų kelti pavojaus ne tik nusikalstamas veikas padariusių asmenų, bet ir jų šeimų privatumui arba orumui. Pavojus neturėtų būti keliamas taip pat ir šeimos ryšiams, su visuomene jungiantiems saitams bei gebėjimui veikti visuomenėje (tai prieštarautų pačios probacijos tikslams).

Derėtų nustatyti aiškų reikalavimą, kad Priemonės būtina įgyvendinti taip, jog jos taptų kiek įmanoma reikšmingesnės teisės pažeidėjui bei prisidėtų prie jo asmeninių savybių korekcijos ir sugebėjimo prisiderinti visuomenėje vystymosi. Priežiūros ir kontrolės būdai turėtų padėti siekti šių tikslų.

Tikslinga nustatyti, kad Priemonės periodiškai peržiūrimos ir koreguojamos pagal poreikį bei asmenų, kuriems jos taikomos, pažangą. Tais atvejais, kuomet nustatoma, jog teisės pažeidėjas laikosi nustatytų sąlygų ir įpareigojimų ir akivaizdu, kad neliko reikalo jas toliau įgyvendinti, siekiant priemonės tikslų, probaciją vykdanči institucija turėtų būti kompetentinga kreiptis į teismą, kad priemonės taikymas būtų baigtas prieš laiką.

Tai pat reikėtų įtvirtinti, kad sąlygos, kurių privaloma laikytis, turi būti praktiškos ir tikslios, nukreiptos į polinkio grįžti prie nusikalstamo elgesio sumažinimą bei nusikalstamas veikas padariusių asmenų socialinės integracijos galimybių didinimą; jos turi būti maksimaliai priderintos prie aukos poreikių.

Įgyvendinančios institucijos turėtų būti įpareigosotos parinkti tokius Priemonių įgyvendinimo metodus, kurie būtų priderinti prie individualių nusikalstamas veikas padariusių asmenų savybių. Tam, kad būtų pasiektas šis tikslas, probacijos priemonės taikančioms institucijoms (pareigūnams) derėtų suteikti racionalias diskrecijos ribas (kiek tokia diskrecija negresia lygiateisiškumo pažeidimu).

Priemonės vykdanči institucija turėtų būti įpareigota tirti ir atsakyti į skundus dėl paskirtos priemonės įgyvendinimo. Reikėtų nustatyti, kad nusikalstamas veikas padariusių asmenų prašymai pakeisti probacijos priemonių įgyvendinime dalyvaujantį ar įgyvendinimą prižiūrintį asmenį (tiek probacijos įstaigos pareigūną, tiek ir savanorį), kuriam pateikiamas kaltinimas dėl netinkamo pareigų atlikimo, turėtų būti rimtai išnagrinėjami.

Būtina nustatyti, kad įrašai asmenų, kuriems taikomos probacijos priemonės bylose, yra griežtai konfidencialūs ir neprieinami tretiesiems asmenims. Galimybę susipažinti su šiais įrašais derėtų suteikti tik įstatyme numatytiems asmenims. Asmens, kuriam taikomos probacijos priemonės, taip pat jo vardu veikiančio asmens galimybė susipažinti su byla (tiek, kiek tai nepažeidžia kitų asmenų teisės į privatumą) ir teisę ginčyti byloje esančių įrašų turinį turėtų būti neribojama.

Pažeidimas sąlygų, kurių privalo laikytis asmuo, kuriam taikomos probacijos priemonės, turėtų reikšti jų pakeitimą (griežtesnėmis priemonėmis arba realia kriminaline bausme). Tačiau tikslinga nustatyti, kad su priemone susijusių sąlygų ir įpareigojimų neįvykdymas nebūtinai sąlygoja su laisvės atėmimu susijusios bausmės paskyrimą. Tokiu atveju teismui derėtų nustatyti pareigą pirmiausiai apsvarstyti kitos Priemonės paskyrimo galimybę.

VISUOMENĖS DALYVAVIMAS

Įstatyme derėtų nustatyti visuomenės įtraukimo į probacijos įgyvendinimą tvarką. Taip pat reikėtų pakankamai tiksliai ir aiškiai apibrėžti, kokios yra visuomenės dalyvavimo probacijos priemonių vykdyme formos ir rūšys, koks visuomeninių organizacijų ir atskirų visuomenės narių teisinis statusas (tiek santykiuose su nuteistaisiais, tiek ir su probacijos įstaigomis).

Įstatyme derėtų įtvirtinti, kad valstybė visokeriopai remia ir skatina tinkamai motyvuotą visuomenės įsitraukimą į probacijos priemonių įgyvendinimą ir tinkamo jų įgyvendinimo (tiek iš nusikalstamas veikas padariusių asmenų, tiek ir iš vykdančių institucijų pusės) priežiūrą, taip pat, kokiomis priemonėmis ir būdais ji tai daro.

Tikslinga numatyti du visuomenės įtraukimo būdus: a) kompetentinga valdžios institucija į atitinkamų priemonių taikymą įtraukia visuomenę ir nevalstybines socialinės paramos sistemas; b) pačios nevalstybinės (nevyriausybinės) organizacijos, įvairūs fondai ir piliečiai savo iniciatyva įsitraukia į šią veiklą.

Visuomeninių savanorių atranka ir priėmimas turi būti atliekamas pakankamai rūpestingai. Įstatymas turėtų nustatyti šiems asmenims keliamus reikalavimus.

Tikslinga nustatyti savanorių lavinimo ir jų gebėjimų atestavimo tvarką.

Atsakomybė už tai, kad teikiamos paslaugos atitiks galiojančius teisės aktus, turėtų būti nustatyta įgyvendinančiai institucijai.

Įstatymas turėtų nustatyti, kaip profesionalus personalas vadovauja savanoriams ir prižiūri jų darbą. Reikėtų nustatyti deramas garantijas savanoriams (eidami savo pareigas savanoriai turėtų būti apdrausti nuo nelaimingų atsitikimų, žalos sveikatai bei civilinės atsakomybės; jiems turi būti atlyginamos dėl jų darbo atsiradusios būtinosios išlaidos).

BENDRADARBIAVIMAS

Derėtų įstatymu įtvirtinti teisinius probacijos įstaigų ir vykdančią probaciją dalyvaujančių visuomeninių organizacijų bei pavienių aktyvistų, iš vienos pusės, ir valstybės bei savivaldybių institucijų, iš kitos pusės, santykių pagrindus (paramos nuteistiesiems teikimas, informacijos rinkimas ir pan.).

PROBACIJOS PRIEMONIŲ ĮGYVENDINIMO MONITORINGAS

Įstatyme reikėtų įtvirtinti pareigą atlikti reguliarių probacijos priemonių veikimo monitoringą bei nustatyti pagrindines jo kryptis, taip pat paskirti už monitoringą atsakingą instituciją.

Probacijos priemonių monitoringas turėtų apimti (bet ne apsiriboti) nustatymą kokia apimtimi jos:

- a) derinasi su įstatymų leidėjo, teismo ir visuomenės lūkesčiais dėl priemonėmis siekiamų tikslų;
- b) prisideda prie įkalinimo lygio mažinimo;
- c) įgalina patenkinti nusikalstamos veikos padarymą sąlygojusius asmenų, kuriems taikomos probacijos priemonės, poreikius;
- d) ekonomiškai efektyvios;
- e) prisideda prie bendro nusikalstamų veikų skaičiaus ir recidyvo mažinimo.

IV.2. Probacijos darbuotojams keliami reikalavimai

Naujai kuriamai probacijos tarnybai prireiks kokybiškai kitokių žmogiškųjų resursų, personalo, atsakingo už naujų jam pavestų uždavinių ir funkcijų vykdymą. Tai, visų pirma, turi būti pagal tam tikrus kriterijus parinktas ir atitinkamai apmokytas personalas.

Kaip rodo kitų šalių patirtis, kur probacijos/parolio tarnyba veikia jau daug metų, asmenys parenkami tokiam darbui turi turėti aukštąjį socialinį, psichologinį arba teisinį universitetinį arba profesinį išsilavinimą.

Idealus variantas būtų tokio personalo parengimas universitete specialiai darbui probacijos/parolio tarnyboje. Tokių specialistų parengimas, kaip buvo minėta, jau vykdomas LTU socialinio darbo fakultete. Tačiau, šiandien pataisos inspekcijose tik 43 proc. pareigūnų turi aukštąjį išsilavinimą, o iš jų apie 30 proc. turi teisinį, pedagoginį ar kitą aukštąjį išsilavinimą, be specialiųjų žinių ir įgūdžių, reikalingų darbui parolio/probacijos tarnyboje. Kiti darbuotojai turi aukštesnįjį, spec.vidurinį (56 proc.) arba net vidurinį (1 proc.) išsilavinimą.

Taigi be trumpalaikių kursų Kalėjimų departamento Mokymo centre, šiandien pataisos inspekcijos neturi personalo, specialiai parengto darbui atnaujinamoje pagal šiuolaikinį modelį probacijos tarnyboje. Personalas atnaujinimas gali užtrukti ne vienerius metus, nes minėtų specialistų LTU socialinio darbo fakultete pagal specialiąją programą parengimas užtruks 3-4 metus, o parengti specialistai dėl laisvų etatų pataisos inspekcijose nebuvimo, neturės galimybės ten įsidarbinti. Tiesa, tokių specialistų prireiks, jeigu Vyriausybė skirs lėšų naujiems etatams pataisos inspekcijose sukurti. Be to, ne visi baigusieji universitetą absolventai pasirinks savo darbo vieta būtent šią tarnybą, arba panorės išvažiuoti iš sostinės dirbti rajonų pataisos inspekcijose. O pataisos inspekcijų veikla, laukiant naujų darbuotojų, negali nutrūkti. Be to, negalima "nurašyti" dabar dirbančių žmonių, kurie turi patirties, bet neturi reikalingų žinių, tinkamo profesinio pasirengimo.

Pagal aukščiau pateiktą Kanados pavyzdį, Vakarų Europos ir Amerikos šalyse labai paplitęs kitas probacijos/parolio darbuotojų mokymo modelis, kur pataisos tarnybos parenka pagal tam tikrus kriterijus ir atitinkamą išsilavinimą kandidatus darbui probacijos tarnyboje bei vykdo jų mokymą. Mokymas vykdomas žinybiniuose, centriniams pataisos tarnyboms pavaldžiose mokymo centruose bei koledžuose, pagal programas, specialiai parengtas probacijos pareigūnams. Tokio pobūdžio mokymas probacijos/parolio darbuotojams yra vienas iš populiariausių užsienio šalyse. Todėl personalo parengimo pataisos inspekcijoms funkciją gali vykdyti ir jau vykdo, kaip jau minėta, Kalėjimų departamento Mokymo centras.

Norint išlaikyti reikiamą darbuotojų kvalifikaciją, turėtų būti vykdomas nuolatinis jų mokymas. Tai galėtų būti daroma tiek Kalėjų departamento Mokymo centre, tiek įvairiomis formomis organizuojant mokymą darbovietėse. Be to, tokio pobūdžio mokymą galima taikyti ir savanoriams iš visuomeninių organizacijų, padedančių pataisos inspekcijoms dirbti su nuteistaisiais.

Išskyrus išsilavinimą, atskiras dėmesys turi būti skirtas būsimųjų probacijos/parolio darbuotojų dalykinėms bei asmeninėms savybėms. Kaip jau minėta, užsienio šalyse tokioms savybėms skiriamas ypatingas dėmesys.

Formalūs kriterijai, taikomi asmenims, pretenduojantiems į darbą pataisos inspekcijose, nustatyti LR įstatymuose.

Visų pirma, Kalėjų departamento, bei jam pavaldžių įstaigų pareigūnams (taip pat ir pataisos inspekcijų pareigūnams) taikomas Valstybės tarnybos įstatymas tiek, kiek šios tarnybos nereglementuoja Tarnybos kalėjų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statusas (toliau Tarnybos kalėjų departamente statusas).¹⁴

Pačiam Tarnybos kalėjų departamente statute nustatyta, kad į pareigūnų pareigas savanoriškumo ir atrankos pagrindu priimami ne jaunesni kaip 20 metų ir ne vyresni kaip 40 metų valstybinę kalbą mokantys Lietuvos Respublikos piliečiai, kurie pagal išsilavinimą, intelektą, asmenines savybes, dalykinį ir fizinį pasirengimą bei sveikatos būklę tinka eiti Kalėjų departamento bei jam pavaldžių įstaigų pareigūnų pareigas.

Be to, asmenys, priimami į tarnybą Kalėjų departamente bei jam pavaldžiose įstaigose yra tikrinami pagal Vidaus reikalų ministerijos ir policijos įskaitas.

Asmuo negali būti priimtas į tarnybą, jeigu jis pagal sveikatos būklės patikrinimo išvadą netinkamas tarnauti pareigūnu Kalėjų departamentui pavaldžiose įstaigose, jeigu jam yra iškelta baudžiamoji byla, jis yra teistas už nusikaltimą, arba jo artimiausias giminaitis atlieka laisvės atėmimo bausmę.

Tačiau statusas nenustato asmenų, pretenduojančių į darbą pataisos inspekcijose (arba įkalinimo įstaigose) intelekto, asmeninių, dalykinių savybių bei fizinio pasirengimo pagal atrankos kriterijų.

Manoma, kad tokius kriterijus gali nustatyti departamento centrinė tarnyba, pavyzdžiui, departamento Pataisos inspekcijų skyrius, atsižvelgiant į tarptautines rekomendacijas, užsienio šalių patirtį bei pataisos inspekcijos šiuolaikinius poreikius. Tokius kriterijus arba standartus, kaip jau buvo minėta, turi Kanados pataisos tarnyba. Jie nustatyti ir

Europos bendruomenės sankcijų ir priemonių taisyklėse¹⁵, kur rekomenduojama, kad priimant ir atrenkant darbuotojus, atsižvelgiama į darbo su konkrečiomis asmenų kategorijomis kryptis ir pažeidėjų, kurie bus prižiūrimi, įvairovę. O siekiant užtikrinti, kad darbuotojų asmeninės savybės atitiktų darbo krūvį bei jų darbui reikalingus profesinius įgūdžius ir patirtį, parengiamos normos ir darbo kryptys. Darbuotojai atitinkamai apmokomi; jiems suteikiama informacija, kuri įgalins realiai suvokti savo veiklos sritį, konkrečias pareigas ir darbo etikos reikalavimus. Jų profesinė kompetencija nuolat atnaujinama ir keliami mokymais, veiklos peržiūromis ir įvertinimais (37-39 taisyklės).

Manoma, kad probacijos/parolio darbuotojai turi ne tik gerai išmanyti savo darbo specifiką, bet ir būti visapusiškai išsilavinę, išprusę, mokantys bendrauti. Tą pasiekti galima tik nuolat tobulinant kvalifikaciją bei ugdant bendražmogiškąsias savybes. Dirbti šioje sistemoje neturėtų linkę konfliktuoti, abejingi ar dar blogiau – priešišškai nuteistiesiems nusiteikę, nemokantys bendrauti asmenys, kadangi jų veikla neduos teigiamų rezultatų, o tik provokuos konfliktines situacijas ir padidins nuteistųjų priešišumą visuomenei bei joje vyraujančioms socialinėms normoms. Savo elgesiu darbuotojai turi rodyti pavyzdį nuteistiesiems, o ne menkinti jų autoritetą. Atrankos kriterijus atitikę kandidatai, turėtų ne tik praeiti mokymą, susipažindami su savo pareigomis ir darbo specifiką, bet ir toliau nuolat tobulinti kvalifikaciją, pagal galimybes lankydami kursus ir įvairias programas.

¹⁴ Lietuvos Respublikos tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymas VIII-1631(2000 04 18). Žin., 2000 Nr.39.

¹⁵ Europos tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr.(92)16.

IV.3. Pataisos inspekcijų finansavimas

Šio skirsnio tikslas – aptarti prognozuojamus finansinius išteklius kuriamai probacijos sistemai. Skaičiavimai paremti dabartinių pataisos inspekcijų, kaip probacijos užuomazgos, finansavimu bei poreikiais, taip pat atsižvelgiant į numatomas atlikti funkcijas ateityje.

Šios temos nagrinėjimas galimas dviem aspektais: lėšų pakankamumo įtaka efektyviam probacijos vykdymui bei probacijos ir laisvės atėmimo bausmių vykdymo palyginimas ekonominiu požiūriu.

2000.01.01-2001.01.01 pataisos darbų (įkalinimo) įstaigų išlaidymui buvo skirta 82.420 tūkstančių litų, o tuo tarpu pataisos inspekcijoms buvo skirta 3.195,8 tūkstančių litų. Atsižvelgiant į tai, kad pataisos inspekcijos vykdo bausmę žymiai didesnei nuteistųjų asmenų daliai (žr. situacijos analizę), pakankamam abiejų įstaigų sistemų veiklos finansavimui įsivaizduoti būtina palyginti lėšas, vidutiniškai skiriamas nuteistajam per 1 dieną. **Nuteistajam, esančiam pataisos darbų įstaigoje, per vieną dieną tenka 18,9 Lt, tuo tarpu nuteistajam asmeniui, esančiam pataisos inspekcijos įskaitoje tenka 0,52 Lt.** Taigi, šiuo metu Lietuvoje bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, vykdymas yra nepalyginamai pigesnis, nei laisvės atėmimo bausmės vykdymas. Lyginant minėtas lėšas sąlyginai galima teigti, kad bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, vykdymas praktiškai “nė kiek nekainuoja”.

Šis didelis skirtumas suprantamas, remiantis skirtingų bausmių vykdymo turiniu: mini visuomenės tarp uždarų sienų egzistavimo sąlygoms suformuoti reikia labai daug lėšų – nuteistiesiems asmenims laisvės atėmimo įstaigoje turi būti suteikiamas tvarkingas gyvenamasis plotas, kurio išlaidymas kainuoja, jie turi būti maitinami, aprūpinami drabužiais, kitais būtiniais buitinais daiktais, jiems rengiami mokymo kursai ir pan. Tuo tarpu bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, vykdymo turinį, šiuo metu daugiausia sudaro dokumentų tvarkymas. Tačiau jeigu asmeniui skiriama pareiga įsidarbinti, pradėti mokytis, tęsti mokslą ar įsigyti specialybę, dalyvauti narkomanijos, alkoholizmo, toksikomanijos ar venerinės ligos gydymo kursuose, tai tenka finansuoti mokymo, darbo vietos paieškos, gydymo paslaugas teikiančias įstaigas, organizacijas. Todėl probacijos vykdymo kaštai padidėja.

Numatant taikyti probaciją, kurios vykdymo metu bus prižiūrimas nuteistasis asmuo, jam teikiama įvairi socialinė psichologinė pagalba, taip pat atsižvelgiant į tai, kad tokiu būdu reikės įsteigti žymiai didesnę probacijos pareigūnų etatų skaičių natūralu, **kad probacijos vykdymas bus žymiai brangesnis, nei dabartinis, tačiau ir tokiu atveju jis bus pigesnis, nei laisvės atėmimo bausmės vykdymas.** O svarbiausia, jis bus pigesnis tuo, kad vykdant

laisvės atėmimą, lėšos skiriamos būtiniausių nuteistųjų asmenų poreikių patenkinimui, o vykdant probaciją, lėšos “investuojamos į nuteistąjį asmenų”, t.y. lėšos skiriamos nuteistųjų asmenų socialinės padėties gerinimui, jo integracijai į visuomenę. Probacijos vykdymo pigumas turėtų pakankamai paskatinti teismus, esant galimybei, nuteistiesiems asmenims taikyti probaciją, o ne realų laisvės atėmimą.

Nagrinėjant probacijos vykdymo finansavimą, **būtina pabrėžti, kad kitų valstybių skaudi patirtis rodo nepakankamo probacijos finansavimo pasekmes.** Be pakankamo finansavimo neįmanoma sudaryti tinkamų probacijos vykdymo sąlygų, dėl ko probacijos efektyvumas – poveikis recidyvo pokyčiams – sumažėja. Daugelyje valstybių atliktų tyrimų rezultatai parodė, kad menkas probacijos vykdymo finansavimas labai apribojo probacijos priežiūros vykdymą, dėl ko smuko probacijos efektyvumas. Nusivylus probacijos taikymo rezultatais, neretai vėl būdavo grįžtama prie laisvės atėmimo bausmės taikymo, kas sukeldavo nemažai lėšų reikalaujančias pasekmes.

Reikia pažymėti, kad šiuo metu bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, vykdymu, finansavimas taip pat yra nepakankamas. Vienam nuteistajam asmeniui per vieną dieną dokumentų sutvarkymui, jo aplankymui tikrai reikia daugiau lėšų nei 52 centai. Be to, kaip jau buvo minėta pataisos inspekcijos pareigūnai turi padėti integruotis į visuomenę asmenims, lygtinai paleistiems iš laisvės atėmimo vietų (BK 54² str.) bei teikti socialinę paramą visiems pataisos inspekcijų įskaitoje esantiems nuteistiesiems. Kuo didesnis finansavimas, tuo didesnis teikiamos socialinės paramos poveikis nuteistojo asmens elgesiui, tuo didesnė tikimybė, kad nuteistasis asmuo nebedarys nusikaltimų, dėl ko bus sutaupoma lėšų kitur.

Probacijos tarnybos turėtų būti kiekvienos savivaldybės teritorijoje, nes tik taip jos realiai ir efektyviai gali teikti socialinę pagalbą jų įskaitoje esantiems nuteistiesiems bei vykdyti jų priežiūrą.

Galima prognozuoti, kad toliau dėl kompleksinių socialinių, ekonominių ir teisinių faktorių didėjant nusikalstamumui, kasmet būtų apie 25.000 asmenų, nuteistų bausmėmis, nesusijusiomis su laisvės atėmimu (čia įskaitomas ir bausmės vykdymo atidėjimas). Su jais turėtų dirbti apie 500 darbuotojų, t.y., kad vienam darbuotojui tektų ne daugiau 50 prižiūrimumų.

500 darbuotojų atlyginimams reikėtų skirti apie 9.600.000 lt. (1600 lt mėn.atlyginimas x 500 darbuotojų x 12 mėn.).

Šiuo metu Lietuvoje yra 60 savivaldybių. Taigi reikėtų įsteigti ir 60 probacijos tarnybų, iš jų 5 regionų (apskričių) tarnybas, kuriose iš viso dirbtų 500 darbuotojų. 5 regionų

(apskričių) probacijos tarnybos, kurios veiktų didžiuosiuose Lietuvos miestuose (Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys), ne tik vykdytų bendras priežiūros bei socialinės pagalbos funkcijas savo aptarnaujamose savivaldybėse, bet ir organizuotų bei rūpintųsi likusių 55 probacijos skyrių finansine, materialinio aprūpinimo bei organizacine veikla. Teisingumo ministerijoje (ar Kalėjimų departamente prie TM) turėtų būti atskiras departamentas (skyrius), kuris rūpintųsi visų 60-ies probacijos tarnybų (skyrių) vykdoma veikla: teiktų metodinę ir praktinę pagalbą, organizuotų darbuotojų priėmimą į darbą, kontroliuotų jų veiklą, bei rūpintųsi 5 regionų (apskričių) probacijos tarnybų ūkine, finansine, materialine veikla. Šiame departamente (skyriuje) turėtų dirbti ne mažiau 8-10 darbuotojų. 5-iose regionų (apskričių) probacijos tarnybose turėtų dirbti ne mažiau kaip po 16-30 darbuotojų, o joms pavaldžiuose skyriuose ne mažiau kaip po 4-8, vykdančių tiesioginį darbą su nuteistaisiais.

Kiekviena darbo vieta turėtų būti aprūpinta kompiuteriu ir spausdintuvu ir tam reikia 500 kompiuterių ir 500 spausdintuvų, o tai sudarytų apie 3.250.000 lt. (1 kompiuteris su programomis 5000 lt. x 500, 1 spausdintuvas 1500 lt. x 500).

Kiekviena probacijos tarnyba (skyrius) privalo turėti ne mažiau kaip po 1 dauginimo aparatą ir po 1 faksimilinio ryšio aparatą, t. y. iš viso 60 dauginimo ir 60 faksimilinio ryšio aparatų.

Tai kainuotų apie 480.000 lt.(1 dauginimo aparatas 6.000 lt. x 60, 1 faksimilinio ryšio aparatas 2000 lt. x 60).

Kiekvienas darbuotojas privalo turėti po 1 metalinį seifą, iš viso 500, po 1 rašomąjį stalą, iš viso 500 ir po 1 spintą 2 darbuotojams rūbams, iš viso 250.

Tai kainuotų apie 1.000.000 lt.(1 metalinis seifas 1000 lt. x 500, 1 rašomasis stalas 500 lt.x 500, 1 spinta rūbams 1000 lt. x 250).

Taip pat 5-iose regionų (apskričių) probacijos tarnybose turėtų būti aptarnaujantis personalas, kurį sudarytų 8-10 darbuotojų:

1. 2-3 buhalteriai;
2. atsakingas už materialines vertybes darbuotojas;
3. personalo darbuotojas;
4. raštvedys;
5. archyvaras;
6. valytojas.

Iš viso 5-iose regionų (apskričių) probacijos tarnybose turėtų būti 40-50 darbuotojų, aptarnaujančio personalo.

Aptarnaujančio personalo darbo užmokesčiui reikia apie 810.000 lt. (1500 lt. x 45 darbuotojų x 12 mėn.).

5-iose regionų (apskričių) probacijos tarnybose turi būti **ne mažiau kaip po 2 tarnybinius automobilius, 55-uose likusiuose probacijos skyriuose reikėtų skirti po 1 tarnybinį automobilį ir jų įsigijimui reikia skirti ne mažiau kaip po 60.000 lt. kiekvienam ir iš viso 3.900.000 lt.** (65 automobiliai x 60.000), kad būtų galima nuvykti pas asmenis į namus, mokymosi įstaigas, darbovietes ir pan., taip surenkant medžiagą apie jų socialinę padėtį, užtikrinant jiems socialinės pagalbos teikimą bei teismo paskirtų pareigų priežiūrą ir kt.

Šių **automobilių ridai reikėtų skirti po 24.000 kilometrų per metus**, kiekvienam ir iš viso 1.560.000 kilometrų (24.000 km. x 65 automobilių). Tam per metus reikėtų 156.000 litrų kuro skaičiuojant, kad 100 kilometrų nuvažiuoti reikia 10 litrų benzino, **kas sudaro 405.600 lt.** (156.000 litrų x 2,6 lt už vieną litrą).

60 probacijos tarnybų (skyrių) reikia nupirkti patalpas. 5 regionų (apskričių) probacijos tarnyboms reikia pirkti 250-350m² patalpas ir tai kainuotų apie 2.250.000 lt. (300m² x 5 x 1500 lt už 1 m²). 55 probacijos skyriams reikia pirkti 60-80m² patalpas ir tai kainuotų apie 2.887.500 lt (70m² x 55 x 750 lt. už 1 m²). Iš viso patalpų įsigijimui reikia apie 5.137.500 lt. Dar apie 10 % šios sumos kiekvienais metais reikia skirti šių patalpų išlaikymui, o būtent apie 514.000 lt.

Probacijos tarnyboms (skyriams) taip pat reikia skirti **lėšų tarnybinei veiklai vykdyti**, o būtent, kanceliarinėms prekėms, ryšio, pašto, automobilių išlaikymo, komandiruotėms ir pan. Tam reikėtų skirti ne mažiau kaip 20% nuo atlyginimams skiriamos sumos, t. y. apie **2.000.000 lt.**

Tikslinga būtų, kad kiekvienai probacijos tarnybai (skyriui) būtų suteikta galimybė turėti su ja dirbančių (ar su ja bendradarbiaujančių) savanorių. Tačiau tam taip pat reikia numatyti lėšas, kurias būtų galima skirti savanoriams, padedantiems probacijos darbuotojams dirbti su asmenimis esantiems probacijos priežiūroje, t. y. už jų atliekamos veiklos metu atsirandančias papildomas išlaidas, kaip pavyzdžiui kompensuoti vykimą pas klientus, pašto, telefono ir panašias išlaidas. **Šiems poreikiams reikėtų skirti ne mažiau kaip 20 % nuo probacijos tarnyboms (skyriams) panašioms išlaidoms (2.000.000 lt.) skiriamos sumos, t. y. apie 400.000 lt.**

Apytiksliai probacijos sistemos sukūrimui Lietuvoje pirmaisiais metais reikėtų apie 27,5 mln. litų (sudėjus visas išskirtas sumas), iš jų 10,4 mln. litų. (9,6 mln. lt. + 0,8 mln. lt.)

atlyginimams. Kitais metais reikėtų apie 50 % nuo visos sumos skirtos pirmaisiais metais, neįskaitant atlyginimų, t. y. nuo 17,1 mln. litų, kas sudarytų apie 8,6 mln. litų + 10,4mln. litų atlyginimams ir iš viso nuo antrų metų probacijai reikėtų skirti ne mažiau kaip 19 mln. litų.

IV.4. Nevyriausybinių organizacijų bei savanorių vaidmuo probacijos sistemoje

Probacijos sistemoje svarbus vaidmuo turėtų tekti savanoriams.

Savanoriškas darbas Lietuvoje buvo propaguojamas jau gana seniai, tačiau tik 2001 metų gruodžio 13 dieną LR Vyriausybė priėmė nutarimą dėl savanoriško darbo organizavimo tvarkos patvirtinimo.

Pagal šį nutarimą savanoriai – tai asmenys, kurie laisva valia ir niekieno neverčiami atlieka visuomenei naudingą darbą, negaudami už tai atlygio. Šiame nutarime pažymima, kad savanoriško darbo organizatoriai – juridiniai asmenys, išvardyti Lietuvos Respublikos labdaros ir paramos įstatymo 7 straipsnio 1 dalyje kaip paramos gavėjai. Paramos gavėjais gali būti Lietuvos Respublikoje įregistruoti:

- 1) labdaros ir paramos fondai;
- 2) biudžetinės įstaigos;
- 3) asociacijos;
- 4) visuomeninės organizacijos;
- 5) viešosios įstaigos;
- 6) religinės bendruomenės, bendrijos, religiniai centrai;
- 7) tarptautinių visuomeninių organizacijų skyriai (padaliniai);
- 8) kiti juridiniai asmenys, kurių veiklą reglamentuoja specialūs įstatymai ir kurių veiklos tikslas nėra pelno siekimas, o gautas pelnas negali būti skiriamas steigėjams ir (arba) dalininkams, ir (arba) nariams.¹⁶

Savanoriams keliami reikalavimai (kitaip tariant, tai yra pirmas atrankos etapas; vėlesnių etapų metu nustatoma būsimo savanorio motyvacija bei pasirengimas dirbti po parengiamųjų kursų, kurių trukmė vėlgi gali būti labai įvairi, priklausomai nuo darbo pobūdžio):

- 1) *ne jaunesnis kaip 18 metų amžiaus* (žinoma, amžiaus cenzas gali kisti priklausomai nuo darbo pobūdžio (kai kurioms programoms vykdyti reikalingi vyresni, labiau patyrę žmonės. Taip pat reikia pažymėti, kad aukščiau minėtas LR Vyriausybės nutarimas dėl savanoriško darbo organizavimo tvarkos patvirtinimo numato, jog savanoriškus darbus gali atlikti ir jaunesnio amžiaus žmonės, tačiau manytume, kad probacijos sistemai tai netaikytina dėl klientų specifiškumo);
- 2) LR pilietis arba turintis leidimą nuolat gyventi Lietuvoje asmuo;

¹⁶ Lietuvos Respublikos Labdaros ir paramos įstatymas. Priimtas 1993 m. birželio 3 d. Nr.I-172.

- 3) Neteistas (pageidautina) arba nuo paskutinio teistumo turi būti praėjęs tam tikras laiko tarpas, skaičiuojamas metais (laikotarpis vėlgi priklauso nuo programos pobūdžio);
- 4) Nevartojantis narkotikų ir neturintis kitų priklausomybių;
- 5) Nesergantis TBC arba AIDS (ypač dirbant su nepilnamečiais).

Išsilavinimas, darbo patirtis, šeimyninė padėtis, paprastai, reikšmės neturi, nes savanoriai yra apmokomi dirbti su klientais.

Kalbant apie savanorio darbą, neišvengiamai susiduriama su “projekto” bei “programos” terminais. Galima išskirti du pagrindinius šių terminų vartojimo aspektus:

- 1) reikalinga savanorių atrankos ir apmokymo (o vėliau ir jų supervizavimo bei skatinimo priemonių) programa;
- 2) programos/projektai, kuriuos vykdo apmokyti ir paruošti darbui savanoriai, kitaip tariant, darbo su klientais programos.

Tiek vienu, tiek antru atveju reikalingas finansavimas, taip pat reikalingi asmenys, galintys koordinuoti projektus, taip pat derinti veiksmus ir aptarti reikalingo darbo su klientais pobūdį. Iš vienos pusės, tai gali būti patys probacijos pareigūnai, iš kitos, nevyriausybinės organizacijos (kaip atskiri juridiniai asmenys).

Savanoriai, dirbantys kartu su probacijos pareigūnais, padėtų pareigūnams daug efektyviau atlikti savo darbą. Paprastai, vienas probacijos pareigūnas turi kelias dešimtis (ar net šimtus šiandieninės situacijos Lietuvoje atveju) klientų. Vieniems jų reikalinga intensyvi priežiūra ir pagalba adaptuojantis visuomenėje, kitiems priežiūros ir pagalbos reikia mažiau. Savanoriai, turintys įvairų išsilavinimą, socialinę padėtį, bendravimo įgūdžius ir gyvenimišką patirtį, gali padėti tiek probacijos pareigūnui vykdyti nuteistojo priežiūrą, tiek pačiam nuteistajam vykdyti jam paskirtus teismo įpareigojimus. Tokį darbo modelį galima įvardinti kaip darbą triadose, kur nuteistasis, jį prižiūrintis probacijos pareigūnas ir savanoris aptaria konkrečius darbo tikslus ir veiksmų planą tiems tikslams pasiekti. Toliau savanoris, bendraudamas su nuteistuoju (ar jo šeima) vidutiniškai 4-8 valandas per savaitę, pateikia probacijos pareigūnui ataskaitas apie nuveiktą darbą. Ataskaitose yra įsiuvinamos į kliento bylą ir į jas yra atsižvelgiama vykdamant tolesnę nuteistojo priežiūrą. Savanoris reguliariai susitinka su probacijos pareigūnu ir aptaria, kas ir kaip yra nuveikta, kas pasiekta, kokie tolesni veiksmai ir darbai turi būti atliekami. Tokie susitikimai gali vykti ir triadose, t.y. dalyvaujant nuteistajam.

Pagrindinė savanorių veikla būtų:

- padėti probacijos pareigūnui stebėti kaip yra vykdomi teismo įpareigojimai (lankyti mokyklą, atlikti viešuosius darbus, įsidarbinti ir t.t.);
- būti “vyresniuoju broliu” arba “vyresniąja seserimi” nepilnamečiui teisės pažeidėjui, mokant jį bendravimo, konfliktų sprendimo ir kitų socialinių įgūdžių;
- padėti nuteistajam įsidarbinti, susitvarkyti dokumentus ir t.t., tiek teikiant informaciją kur ir kaip tai galima padaryti, tiek padedant jam užpildyti reikalingus dokumentus (ypač lietuviškai sunkiau kalbantiems ar mažaraščiams klientams). Tuo pačiu tai būtų ir socialinių įgūdžių lavinimas, t.y. mokymas kaip elgtis, kaip bendrauti įvairiose valstybinėse institucijose;
- lankyti nuteistuosius įkalinimo įstaigose, t.y. užmegzti pirmąjį kontaktą su jais, padėti ruoštis laisvei, tiek supažindinant juos su probacijos pareigūnų veikla, tiek aptariant klientui realiai išskylančius ar galimus sunkumus išėjus į laisvę;
- jei nuteistasis turi alkoholio ar narkotikų vartojimo problemų, taip pat kokių nors sveikatos problemų, aptarti su juo įmanomus problemos sprendimo būdus, bei padėti nueiti į pirmąjį susitikimą su specialistais (žinoma, jei klientas sutinka ir/ar to pageidauja);
- palaikyti kontaktus su kliento šeima, padėti spręsti išskylančias problemas;
- padėti organizuoti nuteistųjų (ypač nepilnamečių laisvalaikį): aptarti pomėgius, suteikti informaciją apie vietas, kuriose būtų galima tuos pomėgius realizuoti, organizuoti įvairius užsiėmimus, pavyzdžiui, lankyti įvairias parodas, koncertus (nebūtinai mokamus), vėliau padėti nuteistajam integruoti tokią patirtį, aptariant su juo patirtus išpūdžius.

Taigi, tokio modelio privalumas yra tas, kad palengvinamas probacijos pareigūnų darbas, taip pat padidėja ir įvairėja pagalbos nuteistajam galimybės ir būdai. Tačiau tokio modelio trūkumas – probacijos pareigūnai, šalia kitų savo pareigų turi ir pasirinkti bei apmokyti savanorius, ieškoti būdų, kaip apdovanoti savanorius už atliktą darbą bei skatinti juos tolimesnei veiklai. Pastarajai problemai spręsti būtų galima skatinti pačius savanorius ieškoti finansavimo ir patiems organizuoti atrankos, apmokymų bei tolesnio darbo koordinavimo sistemą.

Kitas savanorių dalyvavimo probacijos sistemoje modelis apima nevyriausybių organizacijų įtraukimą. Nevyriausybinių organizacijų gali būti specialiai tam sukurtos ir dalinai finansuojamos iš valstybės ar savivaldybių socialinės paramos centrų/skyrių, taip pat gali būti įtrauktos tokios organizacijos, kurios dirba su marginalinėmis grupėmis ir vykdo

projektus, susijusius su teistų asmenų resocializacija. Taip pat tai gali būti įvairios religinės bendruomenės. Bendra visoms šioms organizacijoms yra tai, kad jos pačios, priklausomai nuo savo poreikių ir tikslų pritraukia žmones dalyvauti jų veikloje, juos atrenka ir apmoko, be to, pačios ieško finansavimo projektų įgyvendinimui. Savanoriai, dirbantys šiose organizacijose yra tiesiogiai atskaitingi organizacijos vadovams (arba projekto koordinatoriams), o šie savo ruožtu galėtų būti atskaitingi probacijos pareigūnams. Žinoma, tokia sistema atrodo sudėtingesnė, atsiranda daugiau pakopų, tačiau tokiu būdu nuo probacijos pareigūnų yra nuimama atsakomybė atrinkti ir apmokyti savanorius, be to, savanoriai dirbantys su konkrečiu klientu gali tiesiogiai bendrauti ir su jį prižiūrinčiu probacijos pareigūnu.

Kita vertus, tokios nevyriausybinės organizacijos ar religinės ir kitokio pobūdžio bendruomenės galėtų siūlyti įvairias programas nuteistiesiems. Žinoma, tam, kad programos būtų (efektyviai) vykdomos, reikalingas finansavimas, todėl, departamentas arba savivaldybės socialinės paramos skyriai/centrai galėtų pirkti paslaugas, t.y. iš dalies finansuoti tokių programų vykdymą. Tokiu būdu būtų užtikrinama kvalifikuotesnė pagalba nuteistiesiems, be to, nevyriausybinių organizacijų ir bendruomenių siūlomos paslaugos užtikrintų tam tikrą konkurenciją (probacijos pareigūnai galėtų rinktis, kurios programos yra tinkamiausios ir efektyviausios). Savanoriai, dirbantys šioje sistemoje būtų pastoviai apmokomi.

IV.5. Visuomenės informavimas

Visuomenės informavimas yra svarbi kiekvienų pokyčių proceso dalis. Be visuomenės pritarimo reformos ne tik nebus priimtose, bet net nesvarstytose, kaip alternatyvios galimybės. Taigi visuomenės informavimas savo prigimtimi nukreiptas ne tik į pranešimą visuomenei apie reiškinį, bet siekiant, kad ji patikėtų jai pateikiamoms nuostatomis ir priimtų tam tikrą poziciją ar imtųsi konkrečių veiksmų.

Kadangi, šiuo atveju, komunikuojama žinia apie nuteistuosius, t.y. asmenis, kurie jau sulaužė neatlaidžios visuomenės taisykles, galime tikėtis, kad kiekvienas išėjimas su informacija susidurs su išankstinėmis visuomenės nuostatomis, todėl susilauks negatyvios reakcijos.

Šią žinią reikia pranešti elektoratui, t.y. plačiajai visuomenei, neturinčiai teisinio, socialinio ar, juo labiau, pataisos specialių žinių ar patyrimo. Labiau kompetentinga auditorija gavo pakankamai informacijos 2001 m. rudenį, ALF probacijos projektui prasidėjus. Neabejotina, kad didžiausia priešprieša probacijos ir alternatyvių bausmių idėjoms jautėsi ne tarp profesionalų, teisininkų ar kitų geriau informuotų žmonių, o tarp asmenų, kuriems nepakanka informacijos, kurie negali suvokti specialių tikslų, kurie mąsto viena– įbauginimo linkme. 2001 m. rudens kampanijoje nuskambėjo nemažai stiprių minčių, galinčių paveikti visuomenės įsitikinimus, tačiau, jos buvo kiek sudėtingai pateiktos. Siūlytume visuomenės informavimo kampaniją orientuoti į paprastus žmones, remtis paprastomis mintimis, nesudėtingomis sąvokomis.

Visų pirma, didžioji dauguma jų skambėjo diskusijų laidose, kurių dalis visuomenės negirdi. Reikėtų manyti, kad paprasta, konkreti istorija, papasakota publicistinių laidų būtų daug veiksmingesnė. Pavyzdžiui visos istorijos apie neteisingai nuteistus asmenis, ypač patyrusius skriaudą institucijoje, veikia nuostatų keitimo naudai. Ir per tam tikrą laiką, duos atsaką. Todėl siūlytume visuomenės informavimą pateikti laidose, kurias žiūri didžioji visuomenės dalis, nesiorientuoti į išskirtinį sluoksnį.

Pateikiamos visuomenei mintys turėtų būti suformuluotos pozityviai, t.y.:

Vietoj - “kalėjime nuteistasis pasidarys dar blogesnis”, turėtų būti “neįkalinamas nuteistasis (o gal padaręs klaidą) turi šansą atsikelti” arba “alternatyvi bausmė taip pat yra bausmė ir ji pakankamai veiksminga”;

Vietoj – “grįžęs iš įkalinimo įstaigos be priežiūros nuteistasis neturi kur dingti ir daro naują nusikaltimą”, turėtų būti “prieš paleidžiant iš kalėjimo, nuteistą būtina paruošti, ir tai daroma visuomenės saugumo sumetimais”;

Vietoj - “blogesnėmis sąlygomis kalinių laikyti negalime, taigi, kuo daugiau jų laikysime, tuo brangiau jus mokėsite”, turėtų būti “probacija pigiau ir veiksmingiau”; ir panašiai.

Televizija yra prieinamiausia informacijos perdavimo priemonė plačiajai visuomenei, joje labai lengva pateikti mintį taip, kaip to reikia užsakovui, todėl ji yra patogi, tačiau tuo pačiu metu, kelia grėsmę, kad priešininkai pasinaudos ta pačia media. Todėl vien tik istorijų pasakojimas ir lenkimas patikėti tam tikra informacija gali sukelti labai įvairią reakciją, ypač pripažįstant, kad visuomenė nėra pasirošus greitai keisti nuostatas.

Probacijos dienos paskelbimas arba atvirų durų dienos/susitikimai tarp nuteistųjų ir bendruomenės yra puiki mintis. Dabar ji galėtų pasiteisinti mažesnėse bendruomenėse, prieš tai padarius visuomenės nuomonės tyrimą. Tačiau, šiomis sąlygomis taikyti tokias priemones didesnėse bendruomenėse anksti ir toks atviras ėjimas visuomenę tik šokiruotų, dar labiau supriešintų. Visgi, reiktų šiuos būdus apsvarstyti perspektyvoje.

Šiuo metu siūlytina asmenis, nuteistus probacijai ar lygtinai paleistus iš įkalinimo įstaigų, pateikti visuomenei, kaip jos piliečius, atsakingus ir norinčius prisidėti prie bendrų visuomenės tikslų, t.y. keisti visuomenės požiūrį ne pamokslais ir svetimais pavyzdžiais, o rodant dabartinių nuteistųjų pastangas. Todėl siūlytume padaryti akciją, siekiant gyventojus supažindinti su nuteistaisiais probacijai. Jie galėtų prisidėti prie tokių akcijų, kaip medelių sodinimas, ar balandžio – švaros mėnesio ir panašiai. Pradžioje nesiūlytume rengti atskiros akcijos, kadangi akivaizdi grėsmė, kad ji susilauks neigiamų atsiliepimų taip pat, tokių, kaip “mano, kad išpirks kaltes”. Nors šiuo atveju, tokia reakcija geriau nei jokios, visgi būtų saugiau, jei būtų jungiamasi prie kokios nors kitos akcijos. Prisijungimas prie kitų asmenų organizuojamos akcijos gali būti sudėtingesnis organizavimo prasme, tačiau rezultatai be plačiosios visuomenės informavimo būtų ir konkrečių žmonių, dalyvaujančių akcijoje susipažinimas su nuteistaisiais iš arčiau.

Kitas būdas, kuriuo nuteistieji galėtų parodyti savo norą dalyvauti visuomenės gyvenime būtų jų savanoriško darbo (pvz.: prie bažnyčių remonto), arba netgi viešųjų darbų paviešinimas, kuo visuomenei būtų duodamas supratimas, kad nuteistieji gali probacijai atnešti naudos, kad jie ne tik naudoja mokesčių mokėtojų lėšas. Šiuo atveju būtų ypatingai veiksminga, jei nuteistieji dirbtų savanoriškais pagrindais, pavyzdžiui, leidžiantys laiką Kalinių globos draugijos centre padėtų restauruoti šalia esančią bažnyčią.

Šios akcijos, visų pirma, pačius nuteistuosius parodytų kaip norinčius pasikeisti asmenis, informuotų visuomenę, kad nuteistiesiems rūpi vieta ir visuomenė, kurioje jie gyvena, jos poreikiai, kad jie nėra iš kažkur atėję nusikaltėliai, o yra tos pačios bendruomenės

nariai. Tai turėtų ir pačiai visuomenei suteikti atsakomybės už savo narius ir jų veiksmus jausmą. Tik tada, kai visuomenė pasidarys atviresnė ir lengviau priims nusikaltimus padariusius asmenis, bus galima kreiptis į ją atlaidumo.

Visą visuomenės informavimo kampaniją reikėtų organizuoti strategiškai ir kryptingai. Svarbu išsikelti pagrindinį tikslą – plačiau informuoti visuomenę ir padėti jai geriau suprasti nusikalstamumo ir bausmės prigimtį, atskleisti įmanomus valstybės sprendimus šioje srityje, taip pat ieškoti veiksmingos socialinės pagalbos reabilituojant ir integruojant teisės pažeidėjus, aktyvinti pačią visuomenę. Papildoma užduotimi galėtų būti – suteikimas galimybės nevyriausybinėms organizacijoms aktyviau dalyvauti bausmių vykdymo sistemoje.

Į lietuvių kalbą reikėtų išversti pagrindinius tarptautinius dokumentus, susijusius su šia sritimi, organizuoti paskaitas ir seminarus teisėsaugos darbuotojams, išleisti ir platinti medžiagą apie nusikalstamumo problematiką, bausmių efektyvumą bei Lietuvoje dar neišplėtotas socialinio darbo galimybes, organizuoti konferencijas, susitikimus bei diskusijas prie apskrito stalo, kurių metu būtų svarstomi aktualūs aptariamose srityse klausimai bei problemos ir priimami sprendimai. Tikslinga paruošti straipsnių, televizijos ir radijo programų seriją šiais klausimais, remti organizuojamus mokslinius tyrimus ir jų rezultatų publikavimą, padėti nevyriausybinėms organizacijoms rengti konferencijas, visuomenės informavimui skirtus renginius ir ruošti publikacijas apie dabartinę padėtį bei ateities perspektyvas.